

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра практичної психології

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Мірошник З.М.

« ___ » _____ 2020 р.

Реєстраційний № _____

« ___ » _____ 2020 р.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПОБУДОВИ РОЛЬОВИХ
ВЗАЄМИН ВЧИТЕЛЯ ТА УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Магістерська робота

з психології

студентки психолого-педагогічного факультету

ступеня вищої освіти магістр

за спеціальністю 053 Психологія

Філончук Альони Сергіївни

Науковий керівник:

доктор психол. наук, професор

Мірошник З. М.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
1.1. Аналіз феномену «рольова взаємодія» у психолого-педагогічній літературі.....	6
1.2. Взаємодія вчителя та учня як психологічна проблема.....	11
1.3. Психолого-педагогічні умови рольової взаємодії між суб'єктами освітнього процесу.....	14
1.4. Система роботи побудови рольових взаємин в умовах Нової української школи.....	18
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛЬОВИХ ВЗАЄМИН ВЧИТЕЛЯ ТА УЧНІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.....	26
2.1. Обґрунтування та вибір методик. Процедура дослідження.....	26
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	30
РОЗДІЛ III. РОЗВИТКОВА ПРОГРАМА «СЦЕНАРІЇ ВЗАЄМОДІЇ».....	38
3.1. Мета та завдання розвиткової програми (обґрунтування).....	38
3.2. Результати впровадження розвиткової програми.....	44
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	56
ДОДАТКИ.....	63
ДОДАТОК А.....	64
ДОДАТОК Б.....	66
ДОДАТОК В.....	67
ДОДАТОК Г.....	72
ДОДАТОК Д.....	75
ДОДАТОК Е.....	77

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах активного реформування системи освіти в Україні, переходу до новітніх форм і методів навчання постала потреба детального вивчення психолого-педагогічних умов побудови рольових взаємин вчителя та учнів сучасної початкової школи.

Вивчення наукових джерел та нормативно-правової бази показало, що станом на сьогодні склалися відповідні передумови для подальшої теоретичної розробки зазначеної проблеми. Вивчення процесів спілкування, співпраці та феномену рольової взаємодії у системі нового освітнього процесу, пов'язані з дослідженням структури особистості, рольової поведінки та виконання ролей.

Питання виконання людиною соціальних ролей у контексті «вчитель - учень» так само є актуальним і нині та потребує нових напрацювань. Станом на зараз у психологічній науці рольовий підхід у вивченні особистості та її соціокультурного середовища досліджується багатьма психологами (Г. Андрєєва, П. Горностай, І. Кон, Д. Леонтєв). Науковці зазначають, що впродовж життя людина виконує цілий ряд різноманітних соціальних функцій та ролей та вступає у відношення з іншими людьми, представниками соціуму. Кожна особистість займає певну рольову позицію і діє відповідно до неї.

Оскільки дана проблематика в певній мірі існує на перетині філософії, психології, соціології та педагогіки, то варто взяти до уваги праці представників даних напрямків (Г. Андрєєва, А. Буєва, Я. Коломенський, Д. Леонтєв, А. Мудрик, Т. Парсонс).

Відповідної теоретичної та емпіричної розробки набула проблематика: структури особистості (Г. Костюк, В. М'ясищев, С. Максименко); рольової структури особистості (З. Мірошник, Т. Хомуленко); співпраці та взаємодії (Ш.

Амонашвілі, Л. Божович, Г.Дьяконов, Л. Орбан-Лембрик); взаємодії вчителя та учнів (Ш. Амонашвілі, І. Бех). Проблематика ролі як моделі поведінки в певній мірі прослідковується у теоретичних, практичних та спеціальних розробках як зарубіжних так і вітчизняних науковців. Рольові концепції у вивченні особистості (П. Горностай, Дж. Морено, Р. Лінтон і Дж. Мід); рольовий розвиток особистості (Дж. Морено, Г. Лейтц, А. Шутценбергер) та особливості рольової поведінки і компетентності (О. Михайленко, Б. Хомуленко).

Проте зазначене вище вказує, що проблема рольової взаємодії в умовах освітнього процесу Нової української школи потребує системного дослідження та вивчення. Актуальність і значущість розглянутої проблеми її фрагментарність та недостатня представленість у наукових дослідженнях зумовили вибір теми даної роботи «Психолого – педагогічні умови побудови рольових взаємин вчителя та учнів початкової школи».

Мета - теоретично обґрунтувати та експериментально вивчити закономірності та психолого-педагогічні умови побудови рольових взаємин вчителя та учнів початкової школи.

Завдання: відповідно до поставленої мети були визначені такі завдання:

- 1) вивчити теоретичні підходи взаємодії вчителя і учнів початкової школи;
- 2) визначити психолого-педагогічні умови рольових взаємин;
- 3) розробити розвиткову програму формування рольових взаємин.

Об'єкт - рольові взаємини вчителя та учнів початкової школи.

Предмет - психологічні особливості побудови рольових взаємин вчителя та учнів початкової школи.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети й розв'язання ряду визначених завдань дослідження був застосований комплексний набір методів,

до якого увійшли: методика діагностики міжособистісних відношень «Соціометрія» Дж. Морено, рольове тестування дітей Дж. Морено та соціальний атом Дж. Морено, рольовий (сімейний) атом А. Шутценбергер.

Експериментальна база. Дослідження проводилося на базі Криворізької гімназії № 104 протягом 2019-2020 навчального року та вересня - листопада 2020-2021 навчального року. У дослідження прийняли участь 41 учасник – 13 учнів 1 класу (середній вік 6 років) 14 учнів 2 класу (середній вік 7 років), 14 учнів 3 класу (середній вік 8 років) Нової української школи та три учителя початкової школи (стаж роботи понад 25 років).

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у можливості їх використання учасниками освітнього процесу (психологами, соціальними педагогами, вчителями та батьками) у практичній діяльності в умовах швидкоплинних змін у системі освіти України.

Апробація результатів дослідження. Стаття «Рольові моделі поведінки у структурі взаємин учень-вчитель в умовах НУШ» у науковому часописі кафедри практичної психології (Збірнику наукових робіт студентів, молодих учених і фахівців-практиків) «Актуальні проблеми практики консультивання та психотерапії»; доповідь на конференції «Рольові моделі поведінки у структурі взаємин учень – вчитель в умовах НУШ»; участь у VI Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», сертифікат ІПП № 438(18 год.); виступ на студентській науково-практичній конференції у квітні 2020 року з доповіддю на тему: «Рольові моделі поведінки у структурі взаємин «учень-вчитель» в умовах Нової української школи».

Структура та обсяг магістерської роботи. Наукова робота включає в себе вступ, три розділи, загальні висновки, список використаних джерел та додатки. Список використаних джерел налічує 69 найменувань. Містить 16 таблиць, 12 рисунків та 6 додатків. Загальний обсяг роботи – 93 сторінки, основний зміст викладено на 55 сторінках.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

1.1. Аналіз феномену «рольова взаємодія» у психолого-педагогічній літературі.

Стрімкі метаморфози, котрі охоплюють усі без виключення сфери функціонування сучасного суспільства ставлять перед особистістю нове завдання – швидко реагувати та успішно діяти в умовах, що змінюються [38].

Прагнення людини бути включеною до системи взаємовідносин з оточенням являється природно зумовленим явищем. Сьогодні диктує нові способи взаємодії з соціумом у різних сферах життєдіяльності людей та формує нові моделі поведінки. У сучасній літературі під моделями поведінки розуміється поняття «роль», тобто мова йде про рольові взаємини.

Дослідження рольових аспектів психології особистості розглядається як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. З позиції соціального і соціально – психологічного – Г. Андрєєва [2], Т. Шибутані [59], Я. Морено [38], з позиції психологічного – Е. Берн [6], А. Шутценбергер [59], Г. Лейтц [29], з позиції рольового – П. Горностай [12], Я. Морено [36], З. Мірошник [31], Т. Титаренко [51], Т. Хомуленко [56].

Напрацювання американського психолога Джеймса пов'язані з головною ідеєю про те, що людині притаманні різні соціальні ролі, а структура уявлень особистості про себе включає думки інших людей [16].

Загалом науковцями різних часів було створено рольові теорії – особливі підходи до вивчення особистості, згідно з якими вона описується за допомогою засвоєних і прийнятих нею моделей поведінки або вимушено виконуваних соціальних функцій і зразків поведінки – ролей, що впливають з її соціального статусу в даному суспільстві або соціальній групі (Г. Андрєєва [3], Т. Шибутані [58], Горностай [13]).

На думку П.П. Горностая «рольова взаємодія – виконання ролей двома або кількома партнерами, при якому взаємно враховуються або впливають один на одного рольові домагання та рольові очікування; складається із трьох підструктур: рольових очікувань, рольової поведінки і рольової Я-концепції особистості.» [12, с.272] Саме ця теза і стала провідною в процесі організації емпіричного дослідження.

Аналіз закономірностей та особливостей соціальних ролей дали можливість дослідникам створити ряд наукових рольових теорій детально представлених у працях Б. Бідла. Найбільш значущими серед них є: 1) функціональна рольова теорія; 2) структурна рольова теорія; 3) організаційна рольова теорія; 4) когнітивна рольова теорія; 5) теорія символічного інтеракціонізму.

Для зручності подальшого аналізу подаємо вищезазначені теорії у вигляді таблиці [64], [43], [69], [60], [62], [67], [9], [66],[63], [68], [61].

Таблиця 1.1

Рольові теорії

№ з/п	Назва рольової теорії	Представники напрямку	Основні положення теорії
1.	Функціональна рольова теорія	Р. Лінтон та Т. Парсонс	Розглядають «ролі» як соціальні функції, котрі передбачають та роз'яснюють типові форми поведінки людей, які займають певні соціальні позиції у соціальній системі. Члени системи засвоюють ці норми та намагаються поводитися відповідно до них. Крім того , вони вимагають від інших людей діяти згідно з цими нормами, коли це стосується їхніх інтересів. Дана теорія створила теоретичне підґрунтя у даному напрямку.
2.	Структурна рольова теорія	Р. Берт, М. Мендел та ін.	Ключове поняття у цьому підході «соціальні структури» - стійкі організації сукупності людей, яким відповідають зразки поведінки (ролі),

			направлені відносно сукупності людей у структурі.
3.	Організаційна рольова теорія	Н. Гросс, Р. Л. Кан та інші.	Представники теорії вивчали ролі у формальних організаціях, котрі розглядалися як соціальні системи. Ролі, прийняті в такого роду організаціях, пов'язані з соціальними позиціями. Приймаючи неоднозначні норми, індивіди в роліві конфлікти. Такі конфлікти необхідно вирішувати задля забезпечення індивідуального добробуту особи та процвітання організації.
4.	Когнітивна рольова теорія	Я. Л. Морено, Б. Роттер та інші	Представники цього підходу досліджують зв'язок між рольовими очікуваннями і поведінкою людини; досліджують соціальні умови, які викликають очікування.
5.	Теорія символічного інтеракціонізму	Дж. Г. Мід, Г. Блумер, М. Кун та інші	В рамках теорії досліджувались проблеми рольової Я-концепції і рольової ідентичності, зв'язок між неузгодженістю статусу і рольовим конфліктом, а також інші проблеми зв'язку людини і її ролей. Важливе значення приділяється положенню про розвиток ролей через соціальну взаємодію, дослідженню уявлень про ролі у виконавців цих ролей.

Основні положення теорії соціальних ролей були запропоновані американським соціальним психологом Дж. Мидом спільно з антропологом Р. Лінтоном [30]. Науковці зазначали, що механізми «навчання ролі», засвоєння ролей в процесі інтеракцій та «рольових очікувань» з боку значущих для індивіда осіб, з якими він вступає в процес взаємодії. Крім того науковці показали зв'язок соціального статусу особистості з соціально-культурною природою рольової поведінки [65],

Таким чином рольова теорія особистості передбачає вивчення таких понять як «соціальний статус» і «соціальна роль». Причому соціальний статус -

становище людини, яке вона автоматично займає як представник великої соціальної групи. Соціальна роль — поведінка, яку очікують від особи, котра має певний соціальний статус [2], [23].

Таким чином, особистість може бути включена до системи соціальних відносин через власні статусні позиції та ролі, які вони обумовлюють [18].

Дехто з науковців трактує роль як синтетичний досвід, в якому об'єднані особисті, соціальні та культурні елементи [37]. У зв'язку з цим серед основних дефініцій поняття «роль» найбільш широкоживаними є визначення пов'язані із тим, що роль – це певна функція, котра існує у соціальній реальності; це форма функціонування індивіда в певній ситуації; а також актуальна на даний момент одиниця рольової поведінки.

У зв'язку з тим, що структура особистості являє собою набір ролей (Я. Морено), що впливають на подальшу взаємодію індивіда з оточуючим середовищем актуальними для нашої роботи стали моделі поведінки (ролі), що відповідають за рольові списки та рольовий репертуар.

Ідея Берна про те, що особистість – це сукупність особливих Его-станів, які в життєвих ситуаціях проявляються по різному і закріплюються у зразках поведінки.[5]

«Роль – це модель поведінки, що містить набір стандартів відповідної форми поведінки, правил виконання певних дій, носієм нормативної бази поведінки». [45, с.26]

Рольовий підхід до вивчення особистості та її психологічних особливостей є основним у працях П.П. Горностая. Поведінку людини він розглядає як активність, направлену на задоволення особистих потреб. З огляду на це, соціальна поведінка спрямована на задоволення потреб соціального характеру, котрі формуються в процесі соціалізації та під впливом соціального оточення.

Соціальна поведінка не тільки реалізує соціальні потреби, а й відбувається в соціальному контексті, тобто, в ході взаємодії із соціальним оточенням. Специфічною формою соціальної поведінки, котра перебуває у зв'язку із певними соціальними нормативними функціями особистості та закріплена у відносно сталих моделях поведінки, тобто ролях виступає рольова поведінка.

Задля виконання ролей необхідно досягти певних цілей, а саме: здійснити взаємодію; виконати певну діяльність під час виконання ролі та розширити рольовий репертуар.

Цікавим на наш погляд є опис рольової ситуації запропонованої П. Горностаєм, який зазначає, що це «сукупність обставин, які супроводжують виконання ролі, тобто рольове оточення» [12, с. 29].

Опираючись на вище зазначені ідеї П. Горностає, можна відмітити, що поняття «роль» є достатньо багатограним та яскравим для дослідження. На думку науковця не можливо досліджувати роль окремо лише за однією з властивостей, адже поняття роль – це багатограний фактор, який набуває певного комплексу якостей у продовж всього життя і змінюється в залежності від розвитку особистості [13, с. 26]

Таким чином зміна рольового списку та рольового репертуару відбувається протягом усіх етапів онтогенезу. Більшість авторів розглядають такі зміни як головні детермінанти розвитку особистості.

Вцілому, вивчення феномену «рольової взаємодії» показало, що будь-яка інтеракція детермінована окремими моделями поведінки (ролями). Аналіз наукових джерел дає можливість дійти висновку, що рольова взаємодія між вчителем і учнем цілком залежна від умов організації такої взаємодії. В контексті нашої роботи такою умовою є партнерська взаємодія учасників освітнього процесу.

1.2. Взаємодія вчителя та учня як психологічна проблема.

Визначальною особливістю молодшого школяра є те, що в даному віці у дітей проявляється схильність до піклування стосовно референтних для них людей, зокрема вчителя початкових класів. Як справедливо зауважує академік І. Бех, що саме тактовне, поважливе відношення до дитини з боку цих людей може виступати запорукою побудови позитивних взаємин між вчителем та учнем.[7]

Жага дитини до відносин з оточуючими – це природно зумовлений феномен. Він створює вплив на всі без виключення аспекти життєдіяльності людини. Діти молодшого шкільного віку прагнуть до взаємин як із однолітками, так і з дорослими, в першочергово з учителем та батьками. [7, с. 237]

Конструюючи систему взаємин з дітьми молодшого шкільного віку, вчитель повинен враховувати вікові та індивідуальні особливості, пов'язані з якісно новою соціальною ситуацією розвитку дитини. Той тип взаємин, який характеризує даний віковий етап, що складається між однолітками та дорослими лежить в основі системи соціальних взаємин молодшого школяра у соціокультурному полі. Саме початкова школа є ключовим інститутом соціалізації та покликана виконувати функцію партнерської взаємодії. Переважна роль в якій відводиться найважливішій людині для учня, референтній особі - вчителю початкових класів.

В цій ситуації дуже важливо налагодити взаємодію вчителя та учнів, в нашому контексті рольові взаємини, задля забезпечення розвитку особистості школяра. І тут мова йде про такий важливий професійно-особовий компонент як здатність до «педагогічного спілкування» [52]. Такий вид спілкування є досить складною системою соціально-психологічної взаємодії вчителя та учнів.

В руслі змін сьогодення ми отримали нові орієнтири в освітній системі нашої держави. Мова йде про основоположний принцип, розроблений академіком

О.Я. Савченко, котрий слугує підґрунтям для побудови ефективної взаємодії вчителя та учнів в умовах Нової української школи – принцип соціального партнерства. Модель даного принципу представлена на схемі (див. рис.1.1.).

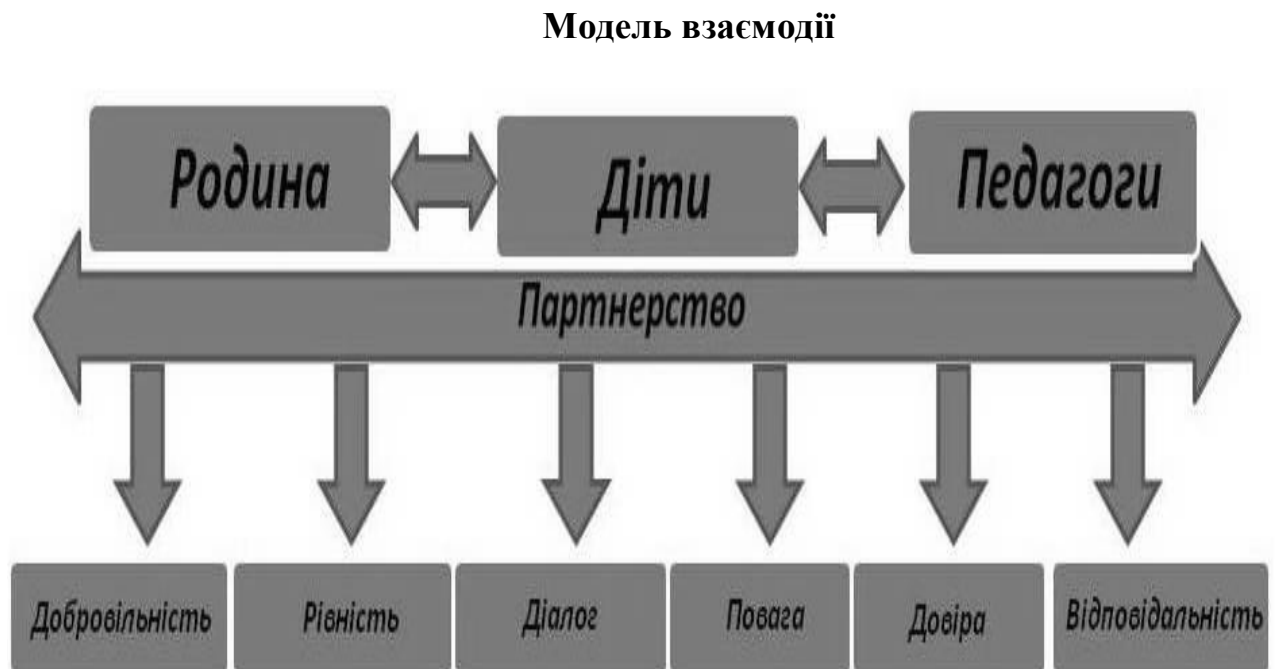

Рис. 1.1. Структура принципу соціального партнерства

Як зазначено у Концепції ключовими положеннями даного принципу є:

1. Особистісно – зорієнтоване спілкування.
2. Збагачення змісту освіти емоційним, особистісно значущим матеріалом.
3. Стимулювання позитивних інтелектуальних почуттів.
4. Діалог у контексті «учень – учень», «вчитель – учень» як провідна форма спілкування.
5. Надання учням права вільно обирати навчальні завдання та модель власної поведінки.
6. Різноманітна та гнучка система побудови форм організації різних видів діяльності. Головним гаслом принципу партнерства є: «Допоможіть дитині зробити це самій» [24, с.14].

Аналіз літератури показав, що завдяки такому підходу зменшується «психологічна дистанція» між вчителем та учнями та покращується процес взаємодії між ними, що забезпечує налагодження емоційного психологічного зв'язку між учителем та учнями.

На думку психологів на сьогоднішній день систему взаємодії вчителя та учнів потрібно будувати у формі «особистість - особистість». І саме на вчителя як на фахівця покладена місія створення необхідних психолого – педагогічних умов задля побудови гармонійних взаємин у колективі, що у свою чергу позитивно відзначається на освітньому процесі [17], [41].

Процес спілкування варто вибудовувати, надаючи перевагу діалогічній формі. За таких умов освітній процес може стати досить дієвим важелем розвитку взаємодії вчителя та учнів [1], [17].

Важливим моментом у побудові взаємин між вчителем та учнями є також особистісні якості вчителя, в першу чергу це щирість, відкритість та правдивість. Коли діти відчувають розуміння, підтримку, то процес взаємодії стає ефективнішим та комфортним для його учасників. Для учнів початкової школи вчитель – це взірець, друг, мати, партнер та багато інших ролей. Більший відрізок світлої частини доби діти проводять у школі зі своїм учителем та однолітками, перебуваючи у безперервному процесі взаємодії. Складно уявити яким би він був, якби взаємовідносини завжди будувалися в одному і тому ж форматі без зміни рольових позицій. Це дає нам підставу говорити, що чим ширший рольовий спектр учасників взаємодії, тим ефективніший її процес [8, с.26].

Необхідно відзначити, що згідно принципу соціального партнерства у процес взаємодії включені також батьки. Виходячи з цієї позиції освітні заклади вибудовують свою роботу у триєдиному ключі «вчителі – батьки – діти», що дає змогу вивести процес взаємодії на якісно новий рівень. З цією метою проводиться ряд виховних заходів та шкільних свят у підготовку до яких

включені і батьки, і діти, і вчителі. Крім того батьки залучаються до суспільно корисної праці, благодійних та просвітницьких акцій спільно з дітьми. В даному випадку батьки та вчителі виступають у процесі взаємодії у зовсім нових ролях, наприклад, друг, порадник, помічник, партнер. Як наслідок розширення рольового спектру позитивно впливає на процес взаємовідносин та спілкування.

1.3. Психолого-педагогічні умови рольової взаємодії між суб'єктами освітнього процесу.

Ухвалення концепції Нової української школи наповнило новим змістом поняття "педагогіка партнерства". Основними засадами якої є спілкування, взаємодія та співпраця «учителі - учні – батьки». Концепція закріплює право батьків приймати участь у побудові освітньої траєкторії дитини [24, с. 14].

Ключовими моментами даного підходу є: поважне ставлення до особистості; доброзичливість; довірчі відносини; діалогічне спілкування; розподіл лідерських позицій; соціальне партнерство.

Першооснови такого підходу мали своє відображення у працях Василя Сухомлинського, який наголошував на необхідності виховання особистості у системі "школа - сім'я - громадськість".

Американська соціолог Джой Епштейн в числі перших зробила спробу пов'язати різні аспекти співпраці школи та батьків. Свого часу вона провела ряд досліджень, котрі підтвердили, що якість освіти напряму залежить від плідної співпраці сім'ї та школи. Деяко згодом вона спільно зі своїми послідовниками узагальнила умови, які об'єднують шість форм активної поведінки з боку сім'ї, котрі поєднують школу та батьків відносинами партнерства. Серед них:

- 1) батьківство : сім'я покликана створити вдома сприятливе середовище, яке спонукає дитину до навчання та дбати про безпеку та здоров'я дитини, школи ж в свою чергу повинні інформувати навчати батьків з тим, щоб допомогти краще розуміти дітей;
- 2) спілкування: мова йде про підзвітність шкіл родинам та інформування батьків про успішність дітей, даний процес обов'язково має носити двонаправлений характер;
- 3) волонтерство: батьки мають можливість здійснити свій внесок у функціонування школи та бути залученими до суспільно корисних, благодійних та просвітницьких та виховних заходів згідно зі своїми уподобаннями, талантами та інтересами;
- 4) навчання вдома: допомога батьків дітям у діяльності, що пов'язана зі школою;
- 5) прийняття рішень: заклади освіти мають можливість дати батькам вагомій ролі в прийнятті рішень у школі та сприяти їх максимальному використанню, дана можливість є відкритою і рівною для всіх громадян;
- б) співпраця з громадою: школи повинні координувати роботу та ресурси спрямовані на покращення шкільних програм та матеріально-технічної бази закладу; школи можуть допомагати сім'ям отримати додаткові послуги інших державних установ [15].

Грузинський психолог та педагог Шалва Амонашвілі також у своїх поглядах притримувався партнерської системи взаємовідносин та запропонував 10 заповідей виховання, зокрема:

1. Діти без сумніву народжуються добрими, малюки не мають злих намірів, проте ми достатньо швидко і легко можемо нав'язати їм погані звички.

2. Любов та турбота батьків повинні стимулювати розвиток здібностей дитини, а не пригнічувати його.
3. Виховання дитини буде ефективним і повним за умови, коли воно буде ґрунтуватися на піднесенні духовного та морального. Приділяйте увагу духовному у вихованні і розмовах з дитиною.
4. Для дитини найважливішим є материнська любов і турбота. Сам це готує малюка до різного роду труднощів, які час від часу трапляються в житті. Атмосфера будинку, в якому зростає дитина в певній мірі впливає на подальше життя.
5. Дитина від народження має необмежений потенціал. І наша задача не забороняти їй, а правильно переключати увагу на потрібні та корисні справи.
6. Всі основні знання про світ діти черпають у перші п'ять років життя. Тому ми маємо показати дитині всю красу навколишнього світу.
7. Дитині в жодному разі не можна брехати, грубити та насміхатися над нею!
8. Щоб розвивати дитину достатньо залучати її до всіх справ, якими ви займаєтеся, виключно в посильній для дитини формі.
9. Навчати дитину уважності та спостережливості. Це допоможе їй пізнавати світ у всій красі. Навчайте бачити позитив та красу скрізь і завжди.
10. Грубість та жорстокість неприпустимі у відносинах з дитиною. Діти стають жорстокими після того як зіткнуться із жорстоким поведінням [1, с. 41].

Савченко О.Я. запропонувала свою модель взаємодії у школі посилаючись на теорію соціального партнерства.

Американські психологи висунули певні критерії відмінностей між партнерською та традиційною моделями школи.

Таблиця 1.2

Порівняльний аналіз основних підходів до взаємодії

Партнерська орієнтація	Традиційний підхід
Співпраця з метою заохочення дитини до навчальних досягнень.	Роль шкіл є ключовою та визначальною.
Діалогічне спілкування.	Спілкування ініціюється з боку вчителя.
Толерантність, рівноправність та взаєморозуміння сприяють створенню позитивного навчального середовища.	Неприйнятність жодних культурних відмінностей.
Спільно визначені ролі спрямовані на підтримку.	Ролі мають розрізнений характер, а крім того існує значна дистанція для участі.
Делегування вибору ролей учням.	Ролі визначаються школою та батьками.
Спільне планування зі згодою щодо ролей учителя.	Освітнє планування здійснюється в односторонньому порядку.

Взаємодія батьків, учня, вчителя та адміністрації закладу освіти являється необхідною для створення індивідуальної освітньої траєкторії кожного учня. Як стверджує сучасна наука: інтелект - це те, що "між нами". Як наслідок, когнітивна здатність пригасає, якщо людина виключається із процесу спілкування та взаємодії.

Отже, людська особистість - це результат взаємодії.

Освітній процес передбачає педагогічну взаємодію, тобто цілеспрямований процес реалізації навчання, котрий відображає взаємну активність та взаємозумовленість дій учителя та учнів у сумісній діяльності із обов'язковим виникненням зворотного зв'язку та взаємовпливом учасників

відносин. Така взаємодія повинна ґрунтуватися на діалогічних та суб'єкт – суб'єктних засадах [21, с.16].

Задля оптимізації освітнього процесу учитель має дотримуватися ряду педагогічних умов взаємодії, зокрема:

- 1) встановлення гуманістичних, людиноцентристських та партнерських взаємин;
- 2) усвідомлення учня як особистості й найвищої цінності;
- 3) утвердження принципу: школа, учитель - для учня;
- 4) прийняття за основу гнучкого управління, гуманізації взаємин «учитель - учень» довіру до людини [21].

Педагогіка партнерства – це підхід, котрий спрямований на розвиток максимально продуктивних і здорових відносин у процесі навчання.

В умовах НУШ постає потреба говорити про поповнення рольового репертуару учителя такими ролями: консультант, коуч, фасилітатор, тьютор, модератор, психолог, друг, а головне партнер в індивідуальній освітній траєкторії дитини [4].

1.4. Система роботи побудови рольових взаємин в умовах Нової української школи.

Стрімкий плин часу та постійні зміни у суспільстві ставлять все нові і нові виклики перед очільниками керівних державних органів у різних сферах суспільного життя. Не становить виключення і освітня ланка. Зростає нова когорта дітей. Сьогодні діти кардинально різняться зі своїми попередниками. Вони не обов'язково будуть поділяти наші з вами погляди на життя. Саме тому виникає потреба нових підходів до організації освітнього процесу. Нині

активно впроваджується нова модель школи – Нова українська школа. Адже саме школа повинна бути на чолі суспільних змін сьогодні.

«Якщо згадати формулу НУШ, яка включає в себе такі компоненти:

- новий зміст освіти, що ґрунтується на формуванні компетентностей;
- цілеспрямований вчитель, здатний до саморозвитку та самовдосконалення;
- процес виховання, покликаний до формування цінностей у дітей;
- децентралізація та ефективне управління закладами освіти;
- педагогіка партнерства;
- дитиноцентризм;
- оновлена структура школи;
- освоєння коштів на засадах справедливого розподілу;
- модернове освітнє середовище, яке відповідає вимогам сьогодні.»

[24,с. 7]

Отож саме принцип педагогіки партнерства, індивідуальна траєкторія учня є ключовими у створенні сприятливого середовища для навчання та забезпечення орієнтації на особистість учня. Саме така тристороння модель взаємодії «вчителі – батьки - діти» є незамінною для формулювання освітньої траєкторії кожного учня. Дана можливість має своє закріплення на законодавчому рівні. Як національні, так і міжнародні нормативно - правові акти декларують рівність прав усіх учасників освітнього процесу.

Педагогіка партнерства покликана сприяти створенню сприятливої атмосфери для розкриття потенціалу кожного учня, формуванню його ініціативності та креативності. Адже це є одним із ключових активів сучасного світу. Такий підхід зменшує рівень стресу та задовольняє потребу у значимості

та приналежності і як наслідок підвищує ефективність інтелектуальних процесів. І що найголовніше такий формат стосунків готує дітей до ролі активного громадянина у соціумі.

Сучасний світ доволі складний. Тому дитині не достатньо отримати лише знання. Важливіше навчити її активно і належним чином застосовувати ці знання на практиці в реальному житті. Задля цього необхідно звернутися до рольового підходу у організації освітнього процесу. Чим більшим буде рольовий репертуар як вчителя, так і учнів, тим ефективнішим та продуктивнішим буде процес взаємодії між ними. Іншими словами, коли у процесі взаємодії будуть використовуватися різні ролі в залежності від ситуації, то дитина набуватиме досвіду поведіння у подібних ситуаціях у дорослому житті, що в свою чергу буде сприяти оптимальній соціалізації [48].

Аналіз роботи учасників освітнього процесу в умовах Нової української школи показав, що учитель повинен дбати не лише за належне навчання та виховання дітей, а в першу чергу за збереження фізичного та психічного здоров'я «здобувачів освіти Нової української школи» [44]. У зв'язку з цим виникає необхідність налагодження тісної співпраці між усіма учасниками освітнього процесу.

Із досвіду роботи Зброцької О. М., учителя початкових класів, спеціаліст вищої категорії, яка наголошує на важливості вміння організації взаємодії з дітьми, налагодження спілкування, згідно з принципом соціального партнерства. Що сприятиме побудові гармонійних взаємин у форматі «вчитель – учень», «учнями – учень». Саме учитель повинен бути в авангарді створення психологічного мікроклімату класу, організувати діяльність дитячого колективу так, щоб учні відчували комфорт і рівновагу в соціальному оточенні. Все це сприятиме покращенню навчальних досягнень учнів, виробленню у них позитивних зразків поведінки та активній соціалізації.[25]

Старова О.А., учитель початкових класів наголошує на тому, що «Нова українська школа – це нові горизонти освіти. НУШ – це захоплююча, адаптована до сьогодення, безпечна для дитини школа. Для батьків вона – відкрита, доступна і націлена на співпрацю. Ключовий пріоритет – навчання, що приносить задоволення дітям. Відчуття комфорту має бути звичним для дитини.» До прикладу, дати дітям можливість щодня обирати собі місце, що слугує швидкому налагодженню комунікації між однокласниками. Початковий етап навчання першокласників варто присвятити згуртуванню колективу, налагодженню взаємодії з дітьми. Необхідно налагодити «відкриті» стосунки. Також необхідно оволодіти новими ролями, які з'являються в процесі роботи в умовах НУШ. Оскільки вчитель за нових умов стає мультифункціональною особистістю. [49]

З метою дослідження результатів впровадження освітньої реформи, а точніше нової моделі сучасної школи – Нової української школи, було проведено різного роду опитування, анкетування із працівниками освітньої сфери, батьківською громадськістю тощо. Як з'ясувалося, великий відсоток респондентів наголошують на важливості переосмислення ролі вчителя й учня в освітньому процесі та забезпечення їхньої суб'єктності і це якраз одне із ключових положень НУШ. Саме «роль» та уміле її програвання - це той інструмент, який необхідний для побудови взаємин у класному колективі. [19]

Ольга Мірошникова – вчитель початкової ланки однієї зі шкіл міста Києва, з приводу реформи НУШ зазначає: «Успіх змін залежить від учителя. Учня треба показати нового вчителя, а вже потім – нову школу.» Її шлях до успіху розпочався з активного залучення батьків до процесу навчання їхніх дітей, це якраз і є принцип партнерства в дії. Система запрацювала, налагодився зворотний зв'язок і це дало свої позитивні зміни. Крім того ще одним важливим моментом являється практичне відпрацювання навчального матеріалу, наприклад, щоб краще засвоїти правила поведіння пасажирів у громадському транспорті, вчитель разом з дітьми відправилася кататися на

трамваї, а щоб довести до автоматизму навичку усного рахунку, усі разом гайнули в супермаркет за покупками. Тобто діти в першому випадку були у ролі пасажирів, у другому – покупців в результаті чого отримали певний досвід поводження в таких ситуаціях. [35]

Андрій Проць, один з освітян міста Львова також наголошує на важливості зміни ролі учителя, який нині розглядається «не лише як безпосереднє джерело знань, бо знання можна почерпнути й з інтернету, і з різноманітних книг, і з інших джерел. Головне зараз — навчити учнів вчитися.» [15]

Реформа Нової української школи внесла зміни в систему роботи не лише вчителів – початківців, а й практичних психологів закладів освіти. Віднині роль психолога докорінно змінюється. Нова система на одне з перших місць ставить цінності дитиноцентризму, що націлює нас на вивчення процесу розвитку особистості. Наразі головна мета психолога — розкриття потенційних можливостей розвитку дітей [47]. Проте задля досягнення бажаної мети, на гребені стрімких змін більшості психологів бракує необхідних знань та навичок, вони просто не готові прийняти виклики сьогодення. Саме тому зараз гостро постало питання підвищення кваліфікації практичних психологів закладів освіти.

Серед нових завдань, які постали перед психологами виділяють:

1) медіація, тобто вміння попереджувати та залагоджувати конфлікти, зокрема, і у шкільному середовищі, шляхом посередництва; сприяти нормалізації психологічного клімату у закладі освіти; бути неупередженим у розв'язанні спірних питань;

2) психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами (інклюзії). Найголовніший момент роботи психолога полягає у підготовці батьків та дітей до здорової взаємодії з дитиною з особливими освітніми потребами та психологічний супровід навчання;

3) навчання антистресу – психолог, дбаючи про психічне здоров'я усіх без винятку учасників освітнього процесу, повинен навчати справлятися зі стресом та напругою, переборювати негатив, впливати на власний настрій, позбуватися психологічної втоми тощо.

4) допомога вчителю – звичайно, вчителі так само як і діти потребують психологічної допомоги. Вчителі просто повинні навчитися справлятися з емоційним перенапруженням, професійним вигоранням тощо. І саме тому вони повинні співпрацювати з психологом. Є сподівання, що гасло «Дітей мають навчати щасливі вчителі» стане визначальним для усіх без винятку шкіл України. [34]

Д. Романовська виокремлює три ключових стратегії психологічного супроводу освітньої діяльності в умовах НУШ, зокрема: особистісно – фасилітативна – це емоційна підтримка вчителя на шляху саморозвитку; теоретико – методична - це поглиблення професійної обізнаності вчителів у психологічних аспектах, що застосовуються в Новій українській школі; практико – конструктивна - це конструювання освітнього середовища на засадах принципу педагогіки партнерства. А це означає, що психолог окрім учнів та вчителів повинен співпрацювати з батьками. Проводити різного роду спільні заняття, тренінги, бесіди, консультування тощо. [50]

Таким чином ми бачимо, що фахівцям шкільної психологічної служби відводиться вагома роль у процесі впровадження реформи Нової української школи. Відтепер психолог стає однією з ключових персон, на його плечі покладається психологічний супровід усіх учасників освітнього процесу, забезпечення здорового психологічного клімату у закладі освіти, налагодження співпраці учнів, вчителів та батьків на основі принципу педагогіки партнерства і що найголовніше забезпечення всебічного розвитку особистості та розкриття її потенціальних можливостей.

Як показує досвід (стаж роботи на посаді педагога – організатора 4 роки) взаємини між учнями і вчителем, представлені виконанням ролей як з боку вчителя, так і з боку дитини. Задля реалізації головної мети нашого дослідження: формування активного рольового репертуару здобувачів освіти (учні 1-3 класів), нами було здійснено експериментальну роботу.

З метою визначення того, які саме ролі (пасивний рольовий репертуар) є ключовими у відносинах учень - вчитель було проведено анкетування вчителів і учнів Криворізької гімназії № 104. Виявилось, що на думку вчителів у взаєминах учень-вчитель домінують такі ролі: вчитель, дидакт, наставник, взірець, друг, помічник, мама, акторка, витівник-масовик, співрозмовник, партнер, порадник, організатор, няня, а сучасні молодші школярі надають перевагу таким ролям: вчитель, друг, винахідник, керівник, взірець. При чому варто було б відзначити, що вибір на користь тих чи інших ролей відрізняється у першому, другому та третьому класах і залежить не від віку учнів, а від відношення між учнями та вчителем.

Як бачимо список ролей у моделях взаємин вчителів і учнів різний, що залежить від таких чинників:

- 1) зміст навчання;
- 2) моделі поведінки в родині (мама-тато, батьки-діти, брати-сестри)
- 3) соціальне оточення.

Досягнення даної мети неможливе без позитивного психологічного клімату у класі, без забезпечення необхідних психолого-педагогічних умов побудови рольових взаємин між вчителем та учнями.

Справді так, вчитель – це мультирольова професія, неможливо завжди тільки навчати, бути наставником і керівником, тим паче у руслі змін сьогодення.

Цікавим для нашої роботи є досвід вчителя 1 класу Криворізької гімназії № 104 Тетеріної Наталії Володимирівни. Яка продемонструвала інтегрований урок на тему: «Як бути гарним пасажиром» у рамках тижня «Транспорт».

Головною метою цього уроку було формування рольового репертуару першокласників. (Детальний опис уроку представлено в додатку А).

Отже, як показує аналіз досвіду роботи вчителів, психологів, соціальних педагогів та інших фахівців освітньої сфери в умовах Нової української школи, побудова рольових взаємин набула певної значущості та актуальності.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛЬОВИХ ВЗАЄМИН ВЧИТЕЛЯ ТА УЧНІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.

2.1. Обґрунтування та вибір методик. Процедура дослідження.

З метою вивчення психолого-педагогічних умов, що сприяють побудові рольових взаємин вчителя та учнів початкової школи в умовах НУШ, засвоєнню та реалізації вибраних ними ролей, нами було обрано такі методики:

1. Методика соціометрії (Я. Морено).
2. Соціальний атом (Я. Морено).
3. Рольове тестування дітей та рольові діаграми (Я. Морено)
4. Рольовий (сімейний) атом (А. Шутценбергер).

1) Соціометрична методика.

Автором соціометричного методу є Я. Морено. Даний метод націлений на вивчення міжособистісних емоційних зв'язків у групі та вирішення ряду завдань, а саме: вимірювання ступеня згуртованості – розрізненості в групі; визначення співвідношення авторитету членів групи за критеріями симпатії та антипатії; визначення внутрішньогрупових утворень на чолі із неформальним лідером.

Таким чином дана методика дає нам можливість описати статусно – рольову структуру групи.

Соціометричне дослідження можливо проводити у групах різних вікових категорій, зокрема й у початкових класах, оскільки діти уже мають певний досвід взаємодії та спілкування.

Для забезпечення надійності дослідження необхідно коректно та відповідно сформулювати критерій соціометричного вибору, тобто вид діяльності, для виконання якої особі необхідно обрати або відкинути певного члена чи членів групи (класу).

Виходячи із таких положень, досліджуваним були запропоновані такі питання: «Якщо тебе перевели навчатися до іншої школи, кого з однокласників ти взяв (ла) б із собою?», «Кого з однокласників ти б запросив (ла) на свій день народження?» та «З ким із класу ти пішов (ла) б у багатоденний туристичний похід?» [36, с.67].

2) Соціальний атом Я. Морено.

Я. Л. Морено уявляв собі особистість людини як соціальний атом. Він говорив, що соціальний атом – це найменший соціальний елемент, але не індивід. Соціальний атом як найменший елемент структури відносин складається із всіх відносин між людиною та оточуючими його людьми, котрі в даний відрізок часу так чи інакше з ним пов'язані. Термін «соціальний атом» варто розуміти не чітко по аналогії із фізичним атомом, а лише в розумінні «atomos - неподільний».

Згідно з Морено, окремий індивід – це соціальна функція. З моменту народження людину оточують люди, що складають його як соціальний атом (мама, тато, бабуся та ін.). В його атомі розгортається конкретне життя. З віком усе менше партнерів із його соціального атома перебувають з ним у кровній спорідненості, але багато з них являються близькими по духу. Всі знайомі особи складають об'єм знайомств.

Структура соціального атома:

1. Внутрішнє ядро – особи, з якими перебуває у відносинах.
2. Зовнішнє ядро – особи, з якими хотілося б налагодити відносини.
3. Об'єм знайомств – знайомства, котрі не є вагомими для індивіда [57, с. 23].

Враховуючи вікові особливості досліджуваних ми адаптували дану методику для роботи із молодшими школярами.

Наш варіант структури соціального атома виглядає наступним чином:

- 1- перше коло – «Я» дитини.
- 2- друге коло – родина (включає найважливіших осіб для дитини з-поміж рідні).

3- третє коло – друзі (включає найважливіших осіб з-поміж друзів).

4- четверте коло – школа (включає найважливіших осіб з-поміж однолітків).

Отже, ми встановили коло осіб, відносини з якими є актуальними та вагомими для дітей на даний період. А оскільки нас цікавлять саме відносини «вчитель - учень», «учень - учень», то це і вплинуло на вибір зазначених категорій при побудові соціального атома.

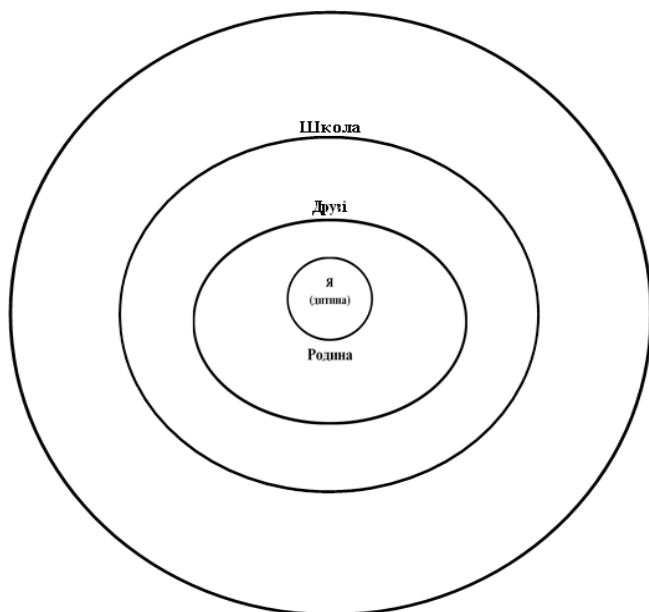

Рис. 2.1. Модель соціального атому.

3) *Рольове тестування дітей та рольові діаграми.*

Рольовий тест ґрунтується на припущенні, що ролі виступають найбільш важливим фактором, котрий визначає культурний характер індивіда. Для нас надзвичайно важливим є момент роботи з роллю (моделлю поведінки). За нашим припущенням рольовий репертуар (активний та пасивний) кожного учня, індивідуальний набір ролей формується під впливом культури, в котрій проживає людина (в нашому випадку – дитина). Рольовий тест спрямований на вивчення особливостей рольової поведінки учнів [29].

Нами було обрано 15 варіантів ролей, котрі є найбільш доступними та зрозумілими для нашої категорії досліджуваних, а саме: батько – мати, брат – сестра, лікар, учитель, пожежник, поліцейський, художник, перукар, бібліотекар, офіціант, водій автобуса, продавець, візажист, суддя, аптекар [46].

Даний перелік видався цілком зручним для роботи з учнями початкових класів. Крім розуміння ролей (пасивний рольовий репертуар), спостерігалися чудові практичні моменти виконання ролей (активний рольовий репертуар).

4) Рольовий (сімейний) атом.

Щоб створити загальну картинку індивідуального світу дитини ми вирішили використати ще один варіант соціального атома – сімейний атом.

Отже, соціальний атом - це загальна картинка емоційного оточення людини, її індивідуального світу і її відносин як позитивних, так і негативних з усім цим. Я. Морено спочатку включав до цього атома лише людей (сім'я, сусіди, друзі, однокласники тощо). А всесвітньовідомий французький психолог А. Шутценбергер доповнила цей перелік домашніми улюбленцями, важливими речами та предметами, знайомими місцевостями тощо.

Важливо визначити відношення досліджуваних до оточуючих людей, предметів, речей тощо, котрі живуть у них та їхніх серцях [59].

Ми зупинили свій вибір на малюнковому варіанті, щоб дати дітям можливість довільно розташувати елементи атома. Для зручності виконання завдання всі учасники експерименту отримали чисті аркуші паперу та набір наліпок у вигляді смайликів. Інструкцією було передбачено вибір дитиною за бажанням смайлика, який вона могла приклеїти у будь-якому місці аркуша. Цей смайлик і був відображенням внутрішнього стану, настрою, реакцій дитини. Потім в довільному порядку діти зображували на папірці навколо себе близьких людей, улюблені речі, домашніх тварин та інші елементи, які є для них важливими. Форма зображення була так само довільною, тобто діти відтворювали елементи свого атома за допомогою малюнків, позначок, написів. Такий підхід до виконання даної методики пов'язаний із віковими особливостями досліджуваних. Оскільки наша вибірка – це учні початкової школи 1-3 класи, то певна річ виникла необхідність максимально адаптувати обрану методику задля отримання достовірних результатів.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Теоретичний аналіз проблематики рольового розвитку особистості дозволив дійти висновку про зумовленість рольових взаємин молодших школярів умінням вибирати роль і реалізувати її в процесі спілкування. Відповідно мета нашого діагностичного дослідження полягала в емпіричному визначенні характеру цієї зумовленості.

Використана нами методика «Рольове тестування» спрямована на визначення списку та репертуару ролей дитини. Список ролей містить ролі, які дитина усвідомлює, репертуар ролей – ролі, які дитина не просто усвідомлює, але й володіє ними, тобто реалізує у процесі соціально-рольової взаємодії. За методикою список ролей визначається кількістю зрозумілих ролей досліджуваних, репертуар – за кількістю актуальних ролей. Отримані емпіричні (Додаток Б) дані дозволяють визначити загальну картину по вибірці щодо кількісного наповнення списку(табл. 2.1) та репертуару (табл. 2.2) ролей.

Таблиця 2.1

Список ролей досліджуваних

№ з/п	Ролі	1-й клас		2-й клас		3-й клас		Разом за роллю	
		К-сть виборів	%	К-сть виборів	%	К-сть виборів	%	К-сть виборів	%
1.	Батько – мати	6	46,2	12	85,7	14	100,0	32	78,0
2.	Брат – сестра	4	30,8	10	71,4	10	71,4	24	58,5
3.	Лікар	5	38,5	11	78,6	12	85,7	28	68,3
4.	Учитель	8	61,5	14	100,0	14	100,0	36	87,8
5.	Пожежник	3	23,1	6	42,9	10	71,4	19	46,3
6.	Поліцейський	4	30,8	10	71,4	13	92,9	27	65,9
7.	Художник	1	7,7	4	28,6	6	42,9	11	26,8
8.	Перукар	1	7,7	8	57,1	10	71,4	19	46,3
9.	Бібліотекар	-	-	6	42,9	9	64,3	15	36,6
10.	Офіціант	3	23,1	8	57,1	10	71,4	21	51,2
11.	Водій автобуса	4	30,8	13	92,9	14	100,0	31	75,6
12.	Продавець	4	30,8	10	71,4	11	78,6	25	61,0
13.	Візажист	3	23,1	6	42,9	6	42,9	15	36,6
14.	Суддя	-	-	2	14,3	5	35,7	7	17,1
15.	Аптекарь	2	15,4	6	42,9	9	64,3	17	41,5

За даними, наведеними у таблиці 2.1, можемо констатувати наступні тенденції:

1) кількість виборів усіх ролей відрізняється у різних класах у напрямку збільшення від 1-го до 3-го;

2) в аспекті ролей, які були представлені досліджуваним, спостерігається усвідомлення таких, що є звичними для молодших школярів і реалізуються в умовах тих типів діяльності, якими вони вже оволоділи чи оволодівають на даному етапі життя (батько-мати, брат-сестра, учитель, поліцейський, аптекар, водій автобуса).

Наочно результати рольового тестування за списком ролей досліджуваних представлені на гістограмі (рис. 2.2).

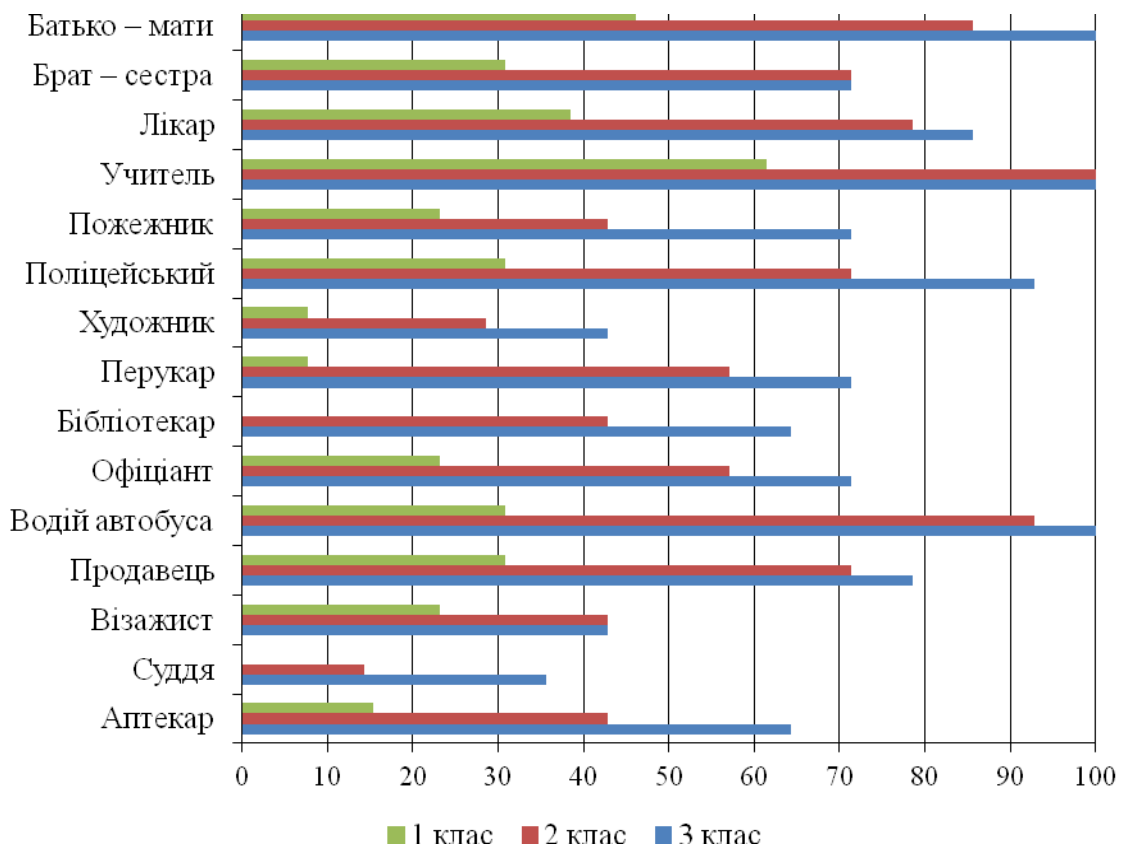

Рис.2.2. Відсоткові показники списку ролей для учнів різних класів

У таблиці 2.2 та на гістограмі (рис. 2.3) представлені дані, що свідчать про кількісні показники репертуару ролей досліджуваних, який реалізований у діяльності та соціальній взаємодії. Зауважимо, що описані вище тенденції для списку ролей молодших школярів зберігаються і для їхнього репертуару ролей.

Таблиця 2.2

Репертуар ролей досліджуваних

№ з/п	Ролі	1-й клас		2-й клас		3-й клас		Разом за роллю	
		К-сть виборів	%	К-сть виборів	%	К-сть виборів	%	К-сть виборів	%
1.	Батько – мати	4	30,8	7	50,0	11	78,6	22	53,7
2.	Брат – сестра	2	15,4	4	28,6	5	35,7	11	26,8
3.	Лікар	1	7,7	2	14,3	6	42,9	9	22,0
4.	Учитель	1	7,7	6	42,9	8	57,1	15	36,6
5.	Пожежник	-	-	1	7,1	3	21,4	4	9,8
6.	Поліцейський	1	7,7	3	21,4	4	28,6	8	19,5
7.	Художник	-	-	1	7,1	5	35,7	6	14,6
8.	Перукар	1	7,7	1	7,1	3	21,4	5	12,2
9.	Бібліотекар	-	-	2	14,3	1	7,1	3	7,3
10.	Офіціант	-	-	-	-	-	-	-	-
11.	Водій автобуса	1	7,7	1	7,1	2	14,3	4	9,8
12.	Продавець	-	-	1	7,1	2	14,3	3	7,3
13.	Віажист	1	7,7	1	7,1	1	7,1	3	7,3
14.	Суддя	-	-	-	-	1	7,1	1	2,4
15.	Аптекарь	-	-	-	-	-	-	-	-

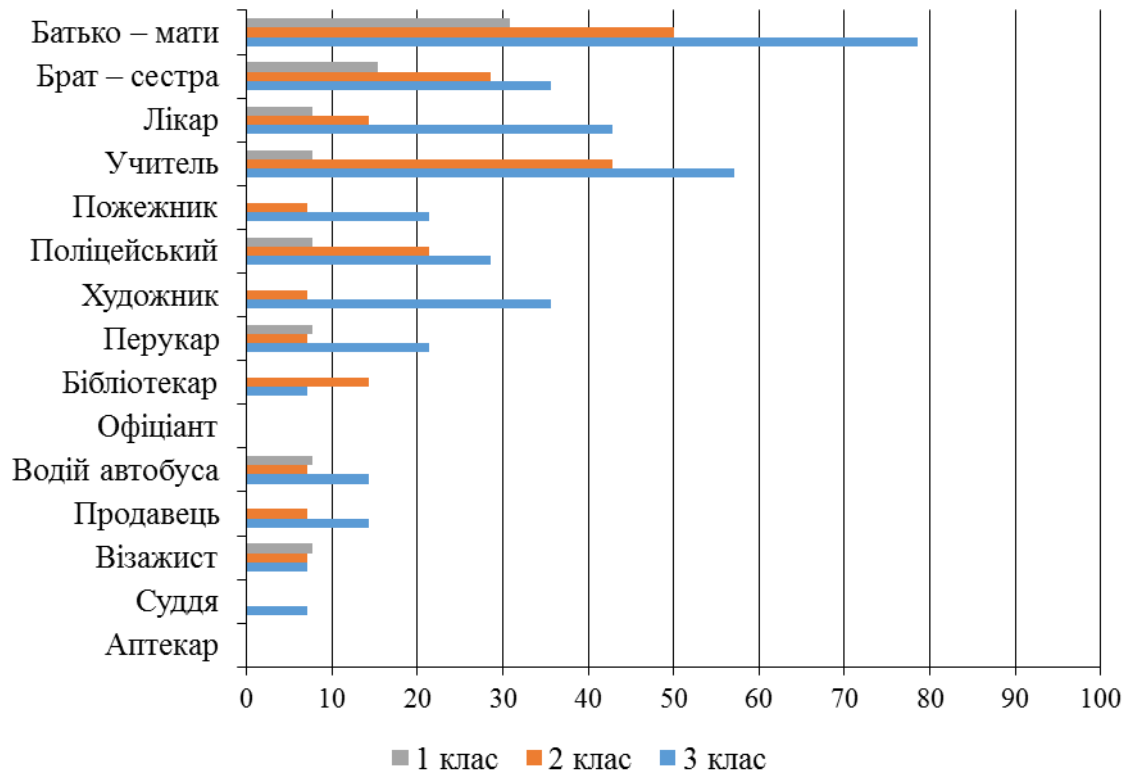

Рис.2.3. Відсоткові показники репертуару ролей для досліджуваних різних класів

Визначення статистично значущих відмінностей між класами з здійснювалось за допомогою H -критерію Крускала-Волліса. Результати порівняльного аналізу демонструють статистично значущі відмінності між учнями різних класів за кількісними показниками списку та репертуару ролей. Достовірність такого висновку підтверджується показниками H -критерію (H_{emp}) та показниками середніх ($X_{сер}$) і стандартного відхилення (s_x) (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Порівняння кількісних показників списку та репертуару ролей
досліджуваних різних класів**

Шкали	1 клас		2 клас		3 клас		H_{emp}
	\bar{X}	s_x	X	s_x	X	s_x	
Список ролей	3,7	1,06	9,0	2,16	10,9	2,37	30,82**
Репертуар ролей	0,9	0,28	2,1	1,46	3,7	1,27	27,44**

Примітка: ** – на рівні значущості $p < 0,01$.

На підставі усереднених показників, наведених у таблиці 2.3. можна визначити наступну закономірність: список ролей значно збільшується від 1-го до 2-го класу. Це свідчить про розширення меж рольової взаємодії учнів за рахунок збільшення соціальних груп, до яких вони залучаються як суб'єкти. Саме це сприяє формуванню у рольовій структурі особистості дитини нових образів Я, уявлень про відповідні способи рольової поведінки та оволодіння цими способами у процесі реалізації навчальної діяльності і спілкування з однокласниками й дорослими. Слід зазначити, що наявність у системі соціального простору дитини-першокласника учителя зумовлює виникнення нового образу «Я-учень», який формується через реалізацію відповідної рольової поведінки у взаємодії з педагогом.

Щодо репертуару ролей, то він значно збільшується від 2-го до 3-го класу. Це свідчить про те, що саме на цьому етапі життя і розвитку дитини відбувається не тільки розширення меж рольової взаємодії, але її поглиблення через усвідомлення змісту, спрямованості, соціальних і групових експектацій та можливого санкціонування невідповідності таким очікуванням.

Для дослідження групової прийнятності рольової поведінки досліджуваних було використано соціометричний метод. Як ми вже зазначали вище, обрані нами соціометричні критерії відображають різні аспекти партнерської взаємодії однокласників.

В процесі обробки результатів соціометричного опитування ми скористались табличним та математичними методами. Таблична обробка полягала у складанні соціоматриць за кожним критерієм для кожного класу (додаток В). На основі соціоматриць були визначені індивідуальні соціометричні статуси респондентів. Математична обробка результатів полягала у визначенні індивідуальних та групових соціометричних індексів: індексу позитивного соціометричного статусу та коефіцієнту задоволення (додаток Г).

Соціометрична структура кожного класу як групи за різними критеріям суттєво не відрізняється, на підставі чого можна стверджувати про опосередкованість сфери стосунків у спільній діяльності (навчання) сферою інтимно-особистісних взаємин. Це підтверджується показниками групових соціометричних індексів та результатами кореляційного аналізу із застосуванням коефіцієнту r_{xy} -Пірсона (табл. 2.4, 2.5).

Як бачимо з таблиці 2.4, індекси соціометричних статусів досліджуваних за усіма критеріям мають сильний додатний кореляційний зв'язок, що свідчить про узгодженість використаних нами критеріїв, які відображають взаємопов'язану і взаємозумовлену систему партнерських взаємин учнів у різних видах спільної діяльності.

Таблиця 2.4

**Матриця кореляційного зв'язку
між індексами соціометричних статусів досліджуваних**

	За критерієм 1	За критерієм 2	За критерієм 3
За критерієм 1			
За критерієм 2	0,59**		
За критерієм 3	0,55**	0,71**	

Примітка: ** – на рівні значущості $p < 0,01$.

Дані, наведені у таблиці 2.5, підтверджують вище зазначений висновок відповідно до компліментарності рольової поведінки у взаємодії учнів, оскільки коефіцієнт задоволеності відображає взаємність позитивних стосунків у групі. Таким чином, адекватність рольової поведінки винагороджується відповідними груповими впливами.

Таблиця 2.5

**Матриця кореляційного зв'язку
між коефіцієнтами задоволеності досліджуваних**

	За критерієм 1	За критерієм 2	За критерієм 3
За критерієм 1			
За критерієм 2	0,66**		
За критерієм 3	0,51**	0,65**	

Примітка: ** – на рівні значущості $p < 0,01$.

Також було обчислено груповий індекс згуртованості для кожного класу (Gg). Результати представлені у таблиці 2.6. Порівнюючи показники у класах між собою, можемо бачити, що 1-й клас має більшу згуртованість за критерієм 1, який відображає стосунки у навчальній діяльності, 2-й і 3-й класи – за критерієм 3, який відображає партнерські взаємини між однокласниками у позашкільній сфері. Це свідчить про рівень значущості певної сфери життя для членів групи й адекватність їхньої рольової поведінки.

Таблиця 2.6

Показники групових індексів згуртованості для різних класів

	За критерієм 1	За критерієм 2	За критерієм 13
1 клас	0,72	0,41	0,31
2 клас	0,57	0,57	0,76
3 клас	0,48	0,48	0,76

З метою визначення зумовленості характеру соціально-рольової поведінки та розвитку рольового репертуару досліджуваних було здійснено кореляційний аналіз індивідуальних соціометричних індексів та показників за методикою

рольового тестування (табл. 2.7). За даними, наведеними у таблиці можемо констатувати наявність сильного та помірно сильного додатного зв'язку між зазначеними параметрами. Це свідчить про те, що високий рівень рольового розвитку особистості на рівні розуміння та реалізації ролей зумовлює адекватність та компліментарність її рольової поведінки.

Таблиця 2.7

Кореляційний зв'язок між індивідуальними соціометричними індексами та показниками списку і репертуару ролей

	Список ролей	Репертуар ролей
Індекс позитивного соціометричного статусу		
За критерієм 1	0,29*	0,33*
За критерієм 2	0,30*	0,27*
За критерієм 3	0,39**	0,42**
Коефіцієнт задоволеності		
За критерієм 1	0,41**	0,33*
За критерієм 2	0,32*	0,39*
За критерієм 3	0,44**	0,51**

Примітка: * – на рівні значущості $p < 0,05$; ** – на рівні значущості $p < 0,01$.

У психодіагностичному дослідженні було використано методики «Соціальний атом» та «Сімейний атом». З отриманими результатами здійснено якісний аналіз структури відносин досліджуваних в аспекті родинної спорідненості та соціальних взаємин (Додаток Д). Слід зазначити наступні тенденції у структурі соціальних та родинних відносин досліджуваних.

1. Друге коло соціального атома – родина. Від 1-го до 3-го класів спостерігається диференціація сфер взаємин відповідно до ступеня родинних зв'язків, тобто виокремлення членів родини від розширеної нуклеарної сім'ї (батьки, брати-сестри, батьки батьків) до власне нуклеарної сім'ї (батьки, брати-сестри). Це свідчить про звуження джерел як постійної підтримки, так і постійного контролю за дитиною з боку дорослих членів родини. Одночасно це дає змогу дитині для розвитку самостійності, самоконтролю та нових способів

регулювання власної поведінки, зокрема у соціально-рольових аспектах. Таким чином, зміни у системі родинних стосунків сприяють розвитку рольової структури особистості та її рольової поведінки.

2. Третє коло соціального атома – друзі. Від 1-го до 3-го класів спостерігається зменшення у цьому колі однокласників порівняно з друзями-однолітками поза класу. Це свідчить про диференціацію системи стосунків на основі опосередкування взаємодіями у різних сферах життя.

3. Четверте коло соціального атома – школа. Від 1-го до 3-го класів спостерігається зменшення у цьому колі дорослих (вчитель, директор школи, психолог, соціальний педагог) порівняно з однолітками поза класу та друзями-однокласниками.

Таким чином, рольовий розвиток молодших школярів відбувається у напрямку розуміння й усвідомлення соціальних ролей (рольовий список) до засвоєння та реалізації рольової поведінки (рольовий репертуар) та супроводжується змінами у рольовій структурі особистості через формування нових образів «Я». Одночасно факторами та наслідками рольового розвитку особистості дитини є система партнерської взаємодії у різних сферах її життя.

Ми вважаємо, що розвиткова робота, спрямована на розвиток навичок рольової поведінки сприятиме розширенню рольового репертуару молодших школярів. Саме в умовах НУШ реалізується партнерська модель взаємодії між педагогами, батьками і дитиною, у якій усі сторони виступатимуть як особистість та здійснюватимуть адекватну рольову поведінку, внаслідок чого зменшиться психологічна дистанція та покращиться процес взаємодії між ними.

РОЗДІЛ III. РОЗВИТКОВА ПРОГРАМА «СЦЕНАРІЇ ВЗАЄМОДІЇ»

3.1. Мета та завдання розвиткової програми (обґрунтування).

Важливою умовою організації освітнього процесу в Новій українській школі є забезпечення партнерських взаємин між його учасниками. Головною особливістю соціальної ситуації розвитку молодших школярів є не просто взаємодія із соціумом (батьки, однолітки, друзі, дорослі тощо), а й побудова взаємин з найголовнішою, найреферентнішою особою для цієї вікової категорії – вчителем. Отже, тип взаємин, що складається на даному етапі онтогенезу детермінований особливостями спілкування та взаємодії з даною особою.

Проаналізувавши рівень наукової розробки проблем пов'язаних з психолого-педагогічними особливостями взаємодії між учасниками освітнього процесу в роботах Ш. Амонашвілі [1], Г. Д'яконова [17], В. М'ясищева [39], Л. Орбан-Лембрик [41], Т. Хомуленко [55] ми дійшли висновку, що найбільш детальний їх аналіз представлено у працях присвячених проблемі відносин, стосунків, взаємодії та співпраці. У науковій та спеціальній літературі акцентується увага на стилях виховання дитини в родині, на стилях педагогічного спілкування вчителя та учнів. Традиційний розподіл стилів виховання, стилів спілкування на позитивні, негативні, що є по суті обмеженим, фрагментарним. Наше дослідження показало, що існує можливість розглядати рольові взаємини між вчителем та учнем як один із факторів, що впливає на значущість системи відносин та змістовність рольової взаємодії.

Дані наукових розвідок та аналіз психологічних підходів про побудову системи взаємин та рольові позиції суб'єктів діяльності стали підґрунтям для розробки системи психокорекційних розвиткових програм, індивідуальної освітньої траєкторії кожного учня. Задля допомоги психологічній службі в Новій українській школі нами було створено розвиткову програму спрямовану на формування рольового репертуару «здобувачів освіти» [20].

Мета розвиткової програми: розвиткова програма спрямована на створення належних психолого-педагогічних умов для розвитку активного рольового репертуару здобувачів освіти, побудову системи партнерської взаємодії відпрацювання моделей поведінки (ролей): «вчитель-учень», «учень-учень», «батьки-вчитель».

Структура розвиткової програми представлена у таблиці (див. табл.3.1.):

Таблиця 3.1.

Структура та зміст розвиткової програми

Структурні блоки розвиткової програми	Мета блоків розвиткової програми	Напрямки роботи
Мотиваційний	Розвиток у дітей інтересу до процесу взаємодії із вчителем та однолітками.	Робота шкільного психолога із здобувачами освіти, вчителями, батьками
Інформаційний	<ul style="list-style-type: none"> - ознайомлення зі змістом ролей, що сприймаються та засвоюються; - усвідомлення дітьми власних ролей у групі однолітків та ролей оточуючих людей; - вміння розпізнавати ролі. 	Робота шкільного психолога із здобувачами освіти, вчителями, батьками
Рольовий	- відігравання ролей;	Робота шкільного

	<ul style="list-style-type: none"> - відпрацювання рольових взаємовідносин між вчителем та учнями; - розширення активного рольового репертуару здобувачів освіти. 	<p>психолога із здобувачами освіти, батьками, вчителями</p>
--	---	---

Завдання:

- 1) дослідження рольового набору здобувачів освіти та визначення напрямків його розширення;
- 2) усвідомлення дітьми власних ролей у колективі та ролей оточуючих людей;
- 3) формування навичок взаємодії, що ґрунтується на партнерстві між учителем, учнями та батьками;
- 4) розвиток вміння відігравання ролей.

Форма організації розв'язкової програми: 7 групових занять тривалістю 35 хвилин 1 раз на тиждень.

Методи та прийоми роботи:

- бесіда;
- вправи на відпрацювання навички взаємодії;
- побудова соціального атома;
- побудова соціального (сімейного) атома;
- рольові ігри.

Структура занять:

- вступна частина (привітання, створення позитивно-емоційної атмосфери, налаштування на роботу);
- основна частина (ігри-перевтілення з обговоренням та аналізом ситуації; вправи на відпрацювання навички взаємодії);
- заключна частина (рефлексія заняття, прощання).

Заняття проводилися відповідно до розробленого тематичного плану, представленого у таблиці (див. табл. 3.2.)

Таблиця 3.2.

Тематичне планування занять

№ з\п	Тема заняття	Мета заняття	Зміст заняття	Використаний матеріал	Кі-сть годин
Блок I. Мотиваційний					
1.	Вступне заняття. Визначення правил роботи у групі. Ми – єдиний колектив.	Створення сприятливої атмосфери для роботи; налагодження позитивних взаємовідносин у дитячій групі; погодження правил групової роботи.	1. Традиційне привітання 2. «Правові олівчики» 3. Гра «Життя в лісі» 4. Гра «Дізнайся рукою» 5. Вправа «Усі в коло» 6. Рефлексія	Ватман, двосторонній скоч, шаблони кольорових олівців	35хв
2.	Розвиток здібностей дитини до	Розкриття здібностей дитини	1. Традиційне привітання 2. Гра «Чарівний	Парні паперові картинки	35 хв

	взаємодії з іншими людьми.	відчувати і розуміти оточуючих людей, поповнення досвіду спілкування дитини новими елементами.	стілчик» 3. Вправа «Усі в коло» 4. Гра «Зберіться разом» 5. Рефлексія		
3.	Розвиток уміння адекватного реагування у конфліктних ситуаціях.	Збагачення досвіду здобувачів освіти конструктивними формами поведінки у конфліктних ситуаціях .	1. Традиційне привітання 2. Вправа «Два козлики» 3.Рольова гра «Капелюх» 4.Вправа «А як би вчинив ти» 5. Рефлексія	Капелюх	35 хв
Блок II. Інформаційний					
4.	Розвиток уміння досягати мети за допомогою прийнятних способів взаємодії.	Усвідомлення дітьми значення власної поведінки у процесі взаємодії з оточуючими, відігривання різних рольових позицій задля покращення порозуміння в колективі.	1. Традиційне привітання 2. Гра «Чарівний обруч» 3. Гра «Казка навпаки» 4. Гра «Голка й нитка» 5. Рефлексія	Спортивний обруч, книжка з казками, музичні треки	35 хв
5.	Розвиток	Вправляння	1. Традиційне	Ватман,	35 хв

	відчуття колективу.	дітей у майстерності взаємодії у їхньому «класному світі».	привітання 2.Гра «Зіпсований телефон» 3. Вправа «Ситуації» 4. Вправа "Примірювання ролей ” 5.Гра «Казка по колу» 6. Рефлексія	паперові смайлики.	
Блок III. Рольовий					
6.	Закріплення позитивних навичок взаємодії з однолітками.	Формування уміння розуміти і відтворювати різні ролі, активно взаємодіяти із оточуючими.	1. Традиційне привітання 2. Рольова гра «Привіт другу» 3. Вправа «Ситуації» 4. Вправа «Кульки» 5. Рефлексія	Повітряні кульки	35 хв
7.	Вправляння дітей у позитивній поведінці в процесі міжособистісних взаємовідносин	Збагачення рольового репертуару та практичне закріплення здобутих навичок.	1. Традиційне привітання 2. Гра «Весела зарядка» 3. Вправа «Два козлики» 4. Вправа «Ситуації» 5. Рефлексія	Кольорові олівці, малюнок дерева, маленькі аркуші паперу помаранчевого та коричневого кольорів	35 хв

Отже, розвиткова програма «Сценарії взаємодії» спрямована не лише на підтримку партнерської взаємодії, а й обов'язкове опанування новими ролями – моделями поведінки. Програму представлено у додатках (Додаток Е).

3.2. Результати впровадження розвиткової програми.

Оскільки розвиткова робота була спрямована розширення рольового списку і рольового репертуару молодших школярів, підсумкову діагностику було проведено з використанням методики «Рольове тестування».

Ефективність розвиткового впливу підтверджується результатами підсумкової діагностики. В якості статистичного критерію для математичного обґрунтування прийняття висновку було використано непараметричний критерій T Вілкоксона. Висновок робиться на основі критичних значень T -критерію (у нашому випадку $T_{0,05}=302$, $T_{0,01}=252$). У випадку $T_{емп} < T_{0,05}$ приймається рішення про наявність типового зсуву показників у певному напрямку на рівні значущості $p < 0,05$, у випадку $T_{емп} < T_{0,01}$ – на рівні значущості $p < 0,01$. Отримані результати занесені до таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Показники критерію T Вілкоксона

Параметри	$T_{емп}$	Напрямок типового зсуву
Список ролей	27,0**	збільшення
Репертуар ролей	13,5**	збільшення

Примітка: ** – на рівні значущості $p < 0,01$

Як бачимо з таблиці 3.3, загальна тенденція зміни кількісних показників зрозумілих ролей (рольовий список) та актуальних ролей (рольовий репертуар) виявляється у напрямку збільшення. Це свідчить про загальну ефективність та результативність проведеної нами розвивальної роботи.

Розглянемо зміни, які відбулися у різних класах. Такий аналіз буде здійснений на основі кількості виборів ролей досліджуваними та відповідного відсоткового показника. У таблицях 3.4 і 3.5 містяться дані списку ролей за результатами констатувального і підсумкового тестування досліджуваних. На гістограмах (рис. 3.1, 3.2 і 3.3) наведено гістограми, в яких наочно продемонстровано відсоткові показники списку ролей у різних класах.

Таблиця 3.4

Список ролей досліджуваних (за кількістю виборів)

№ з/п	Ролі	Кількість виборів							
		1-й клас		2-й клас		3-й клас		Разом за роллю	
		КД	ПД	КД	ПД	КД	ПД	КД	ПД
1.	Батько – мати	4	9	13	14	14	14	31	37
2.	Брат – сестра	4	7	10	10	10	13	24	30
3.	Лікар	5	6	11	14	12	14	28	34
4.	Учитель	8	10	14	14	14	14	36	38
5.	Пожежник	3	6	6	10	10	10	19	26
6.	Поліцейський	4	6	10	10	13	14	27	30
7.	Художник	1	5	4	6	6	10	11	21
8.	Перукар	1	3	8	9	10	10	19	22
9.	Бібліотекар	-	3	6	10	9	11	15	24
10.	Офіціант	3	6	8	8	10	10	21	24
11.	Водій автобуса	6	8	12	14	14	14	32	36
12.	Продавець	4	4	10	10	11	14	25	28
13.	Візажист	3	6	6	6	6	6	15	18
14.	Суддя	-	3	2	6	5	5	7	14
15.	Аптекарь	2	7	6	8	9	12	17	27

Примітка: КД – констатувальна діагностика, ПД – підсумкова діагностика

Таблиця 3.5

Список ролей досліджуваних (за відсотковими показниками)

№ з/п	Ролі	Відсоткові показники							
		1-й клас		2-й клас		3-й клас		Разом за роллю	
		КД	ПД	КД	ПД	КД	ПД	КД	ПД
1.	Батько – мати	30,8	69,2	92,9	100,0	100,0	100,0	75,6	90,2
2.	Брат – сестра	30,8	53,8	71,4	71,4	71,4	92,9	58,5	73,2
3.	Лікар	38,5	46,2	78,6	100,0	85,7	100,0	68,3	82,9
4.	Учитель	61,5	76,9	100,0	100,0	100,0	100,0	87,8	92,7
5.	Пожежник	23,1	46,2	42,9	71,4	71,4	71,4	46,3	63,4
6.	Поліцейський	30,8	46,2	71,4	71,4	92,9	100,0	65,9	73,2
7.	Художник	7,7	38,5	28,6	42,9	42,9	71,4	26,8	51,2
8.	Перукар	7,7	23,1	57,1	64,3	71,4	71,4	46,3	53,7
9.	Бібліотекар	-	23,1	42,9	71,4	64,3	78,6	36,6	58,5
10.	Офіціант	23,1	46,2	57,1	57,1	71,4	71,4	51,2	58,5
11.	Водій автобуса	46,2	61,5	85,7	100,0	100,0	100,0	78,0	87,8
12.	Продавець	30,8	30,8	71,4	71,4	78,6	100,0	61,0	68,3
13.	Візажист	23,1	46,2	42,9	42,9	42,9	42,9	36,6	43,9
14.	Суддя	-	23,1	14,3	42,9	35,7	35,7	17,1	34,1
15.	Аптекарь	15,4	53,8	42,9	57,1	64,3	85,7	41,5	65,9

Примітка: КД – констатувальна діагностика, ПД – підсумкова діагностика

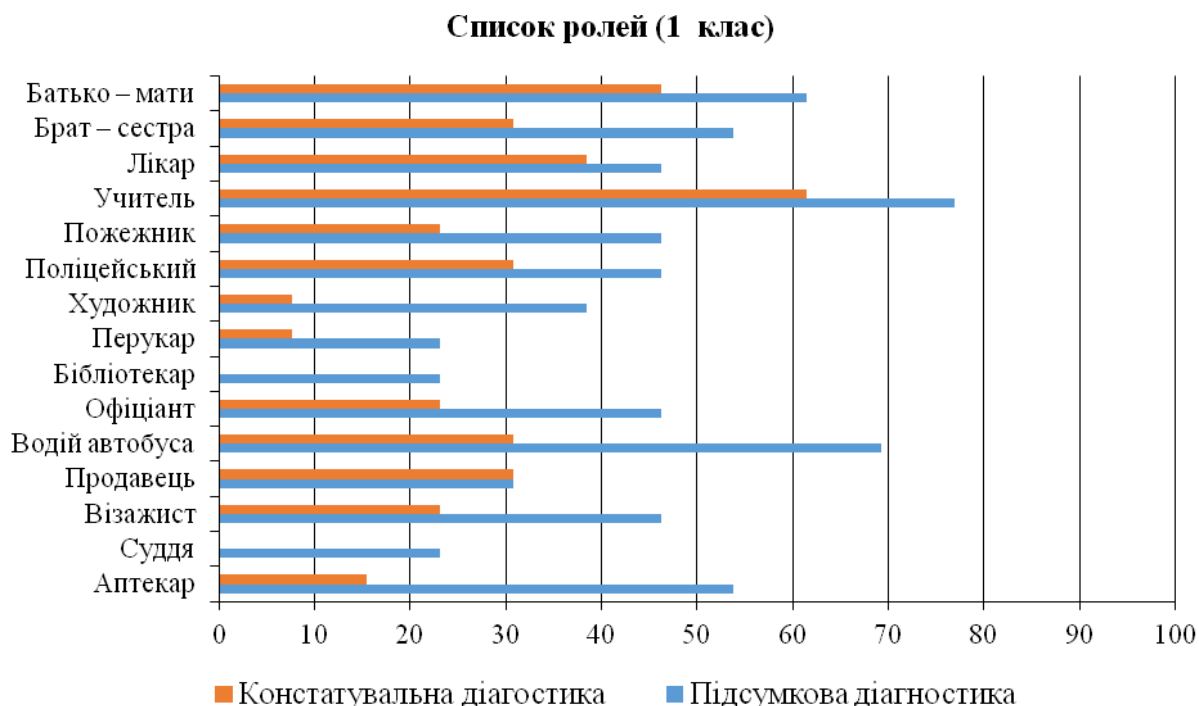

Рис. 3.1. Відсоткові показники списку ролей для 1 класу

Як бачимо з гістограми (рис. 3.1), після реалізованої нами розвиткової роботи в учнів 1-го класу було розширено рольовий список за усіма ролями. Однак за деякими ролями відбулося значне збільшення показників (водій автобуса, аптекар, художник, пожежник, офіціант візажист, суддя, бібліотекар) у порівнянні з іншими. Це можна пояснити тим, що внаслідок розвиткового впливу було розширено соціально-культурний досвід першокласників з усвідомленням соціальних статусів і функцій різних суспільних суб'єктів. Щодо інших ролей, то тут зазначимо, що їхнє розуміння сформувалось у більш ранньому досвіді на попередніх етапах розвитку. Для учнів 2-го (рис. 3.2) і 3-го (рис. 3.3) класів можемо констатувати таку ж тенденцію розширення списку зазначених вище ролей. На основі підрахунку відсоткових показників для усієї вибірки (рис. 3.4) можна визначити певну ієрархію ролей у рольовому списку молодших школярів. Першу позицію посідає роль учителя, яка опосередковує провідний тип діяльності у цьому віці, далі – ролі, пов'язані з родиною як первинною соціальною структурою, в якій відбувається формування особистості і соціалізація дитини (батько-мати, брат-сестра). На наступних

позиціях розташовані ролі, що відображають соціально-культурний досвід досліджуваних.

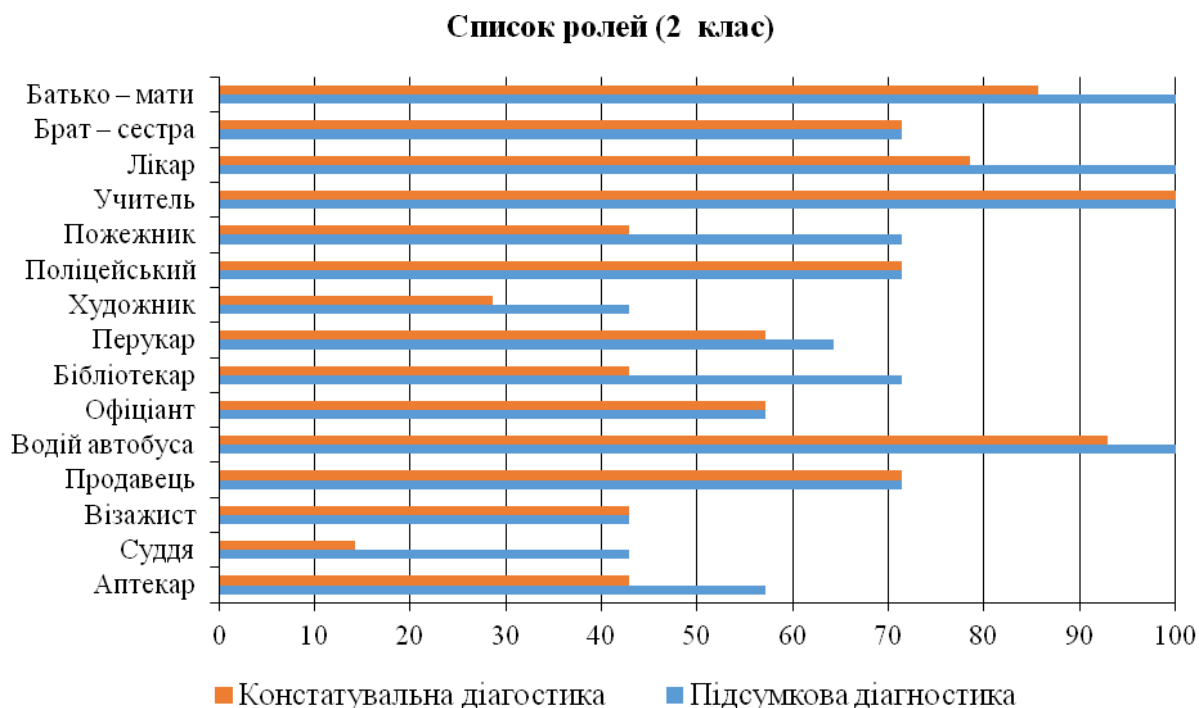

Рис. 3.2. Відсоткові показники списку ролей для 2 класу

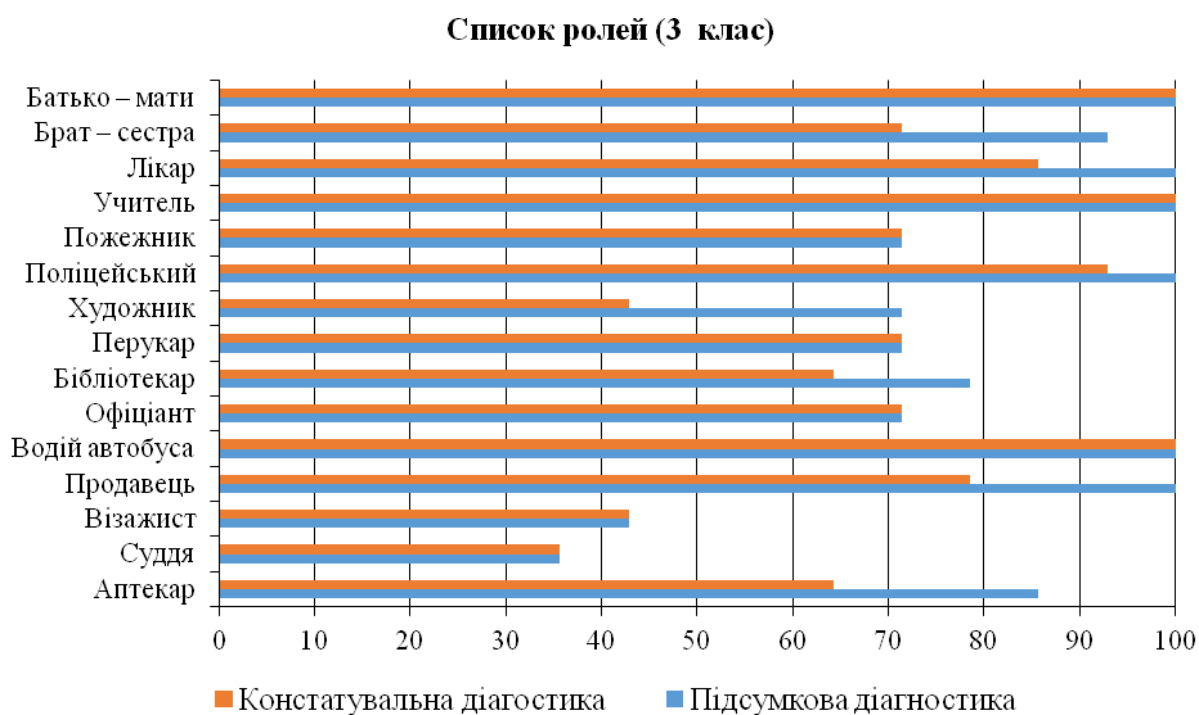

Рис. 3.3. Відсоткові показники списку ролей для 3 класу

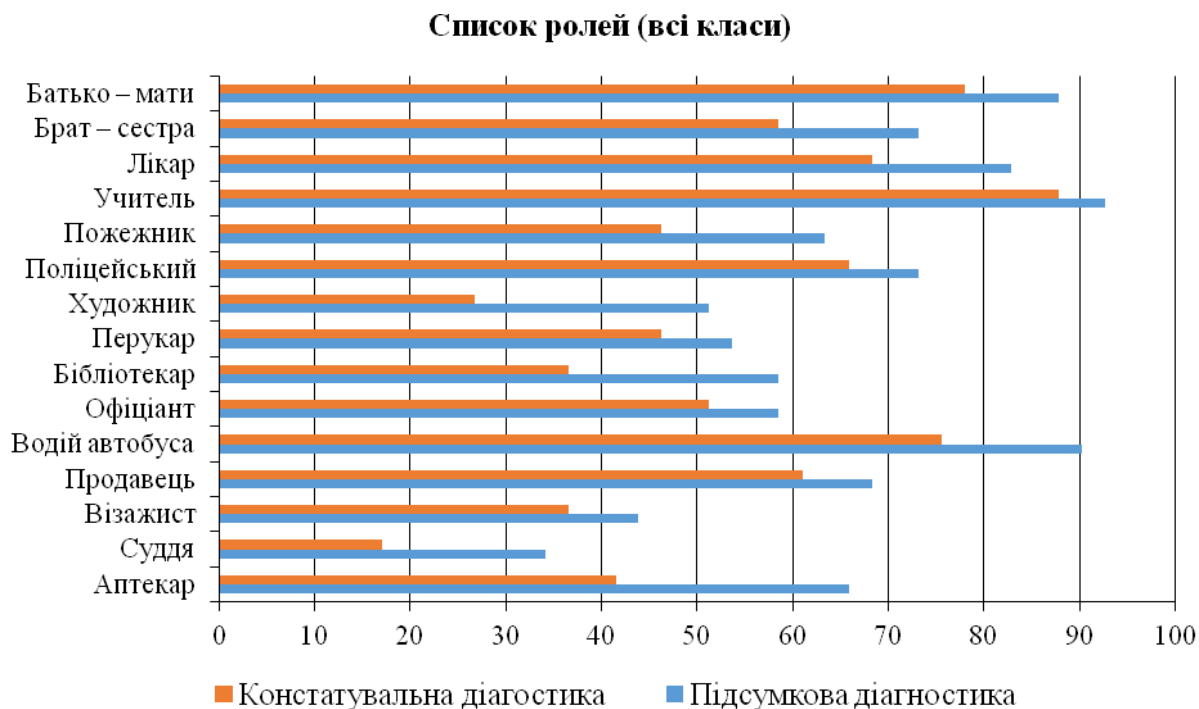

Рис. 3.4. Відсоткові показники списку ролей для усіх класів

У таблицях 3.6 і 3.7 містяться дані репертуару ролей за результатами констатувального і підсумкового тестування досліджуваних.

Таблиця 3.6

Репертуар ролей досліджуваних (за кількістю виборів)

№ з/п	Ролі	Кількість виборів							
		1-й клас		2-й клас		3-й клас		Разом за роллю	
		КД	ПД	КД	ПД	КД	ПД	КД	ПД
1.	Батько – мати	4	6	7	10	11	11	22	27
2.	Брат – сестра	2	2	4	5	5	5	11	12
3.	Лікар	1	4	2	7	6	6	9	17
4.	Учитель	1	5	6	6	8	10	15	21
5.	Пожежник	-	1	1	1	3	5	4	7
6.	Поліцейський	1	2	3	3	4	6	8	11
7.	Художник	-	1	1	1	5	5	6	7
8.	Перукар	1	1	1	2	3	7	5	10
9.	Бібліотекар	-	2	2	2	1	1	3	5
10.	Офіціант	-	1	-	-	-	-	-	1
11.	Водій автобуса	1	1	1	2	2	2	4	5
12.	Продавець	-	-	1	1	2	2	3	3
13.	Візажист	1	1	1	2	1	3	3	6
14.	Суддя	-	-	-	-	1	1	1	1
15.	Аптекарь	-	1	-	-	-	1	-	2

Примітка: КД – констатувальна діагностика, ПД – підсумкова діагностика

Таблиця 3.7

Репертуар ролей досліджуваних (за відсотковими показниками)

№ з/п	Ролі	Відсоткові показники							
		1-й клас		2-й клас		3-й клас		Разом за роллю	
		КД	ПД	КД	ПД	КД	ПД	КД	ПД
1.	Батько – мати	30,8	46,2	50,0	71,4	78,6	78,6	53,7	65,9
2.	Брат – сестра	15,4	15,4	28,6	35,7	35,7	35,7	26,8	29,3
3.	Лікар	7,7	30,8	14,3	50,0	42,9	42,9	22,0	41,5
4.	Учитель	7,7	38,5	42,9	42,9	57,1	71,4	36,6	51,2
5.	Пожежник	-	7,7	7,1	7,1	21,4	35,7	9,8	17,1
6.	Поліцейський	7,7	15,4	21,4	21,4	28,6	42,9	19,5	26,8
7.	Художник	-	7,7	7,1	7,1	35,7	35,7	14,6	17,1
8.	Перукар	7,7	7,7	7,1	14,3	21,4	50,0	12,2	24,4
9.	Бібліотекар	-	15,4	14,3	14,3	7,1	7,1	7,3	12,2
10.	Офіціант	-	7,7	-	-	-	-	-	2,4
11.	Водій автобуса	7,7	7,7	7,1	14,3	14,3	14,3	9,8	12,2
12.	Продавець	-	-	7,1	7,1	14,3	14,3	7,3	7,3
13.	Візажист	7,7	7,7	7,1	14,3	7,1	21,4	7,3	14,6
14.	Суддя	-	-	-	-	7,1	7,1	2,4	2,4
15.	Аптекарь	-	7,7	-	-	-	7,1	-	4,9

Примітка: КД – констатувальна діагностика, ПД – підсумкова діагностика

На гістограмах (рис. 3.5, 3.6 і 3.7) наведено гістограми, в яких наочно продемонстровано відсоткові показники репертуару ролей у різних класах.

Репертуар ролей (1 клас)

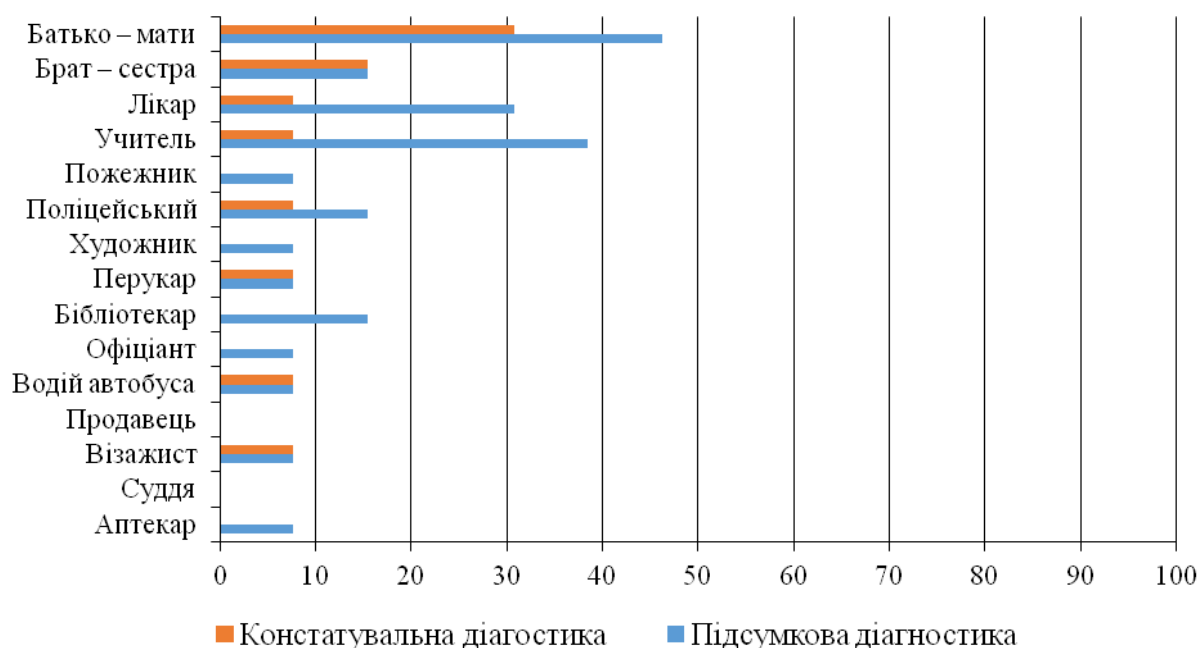

Рис. 3.5. Відсоткові показники репертуару ролей для 1 класу

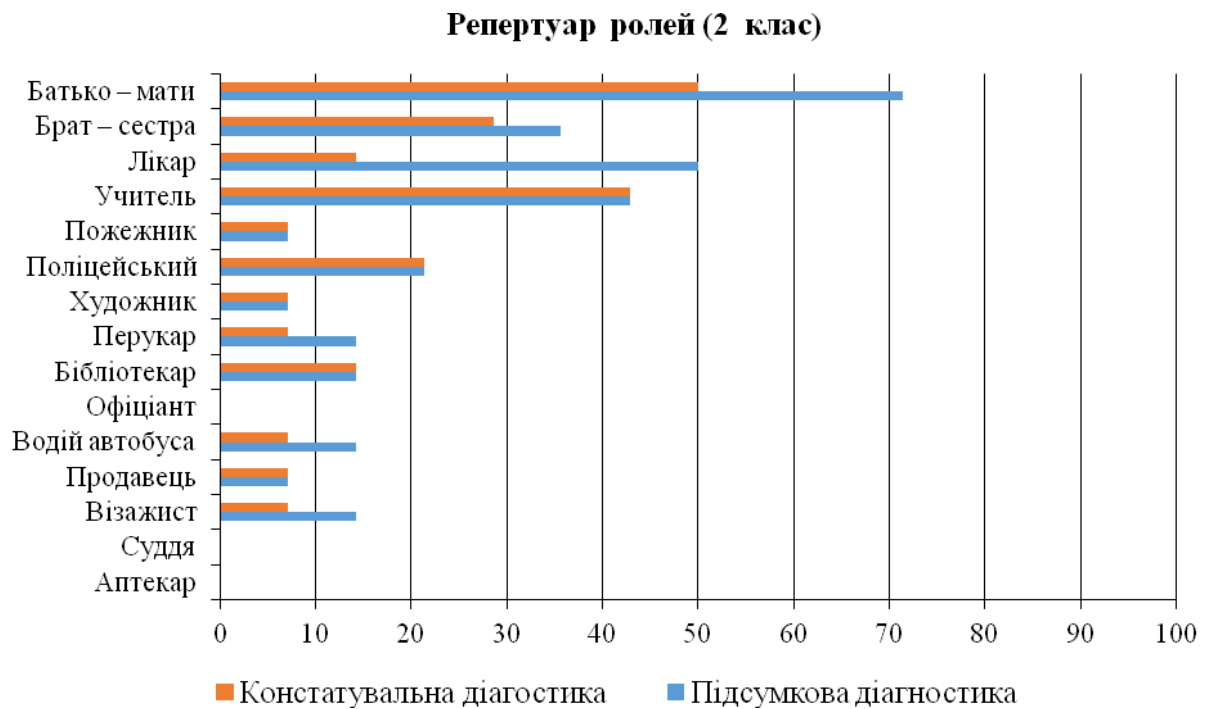

Рис. 3.6. Відсоткові показники репертуару ролей для 2 класу

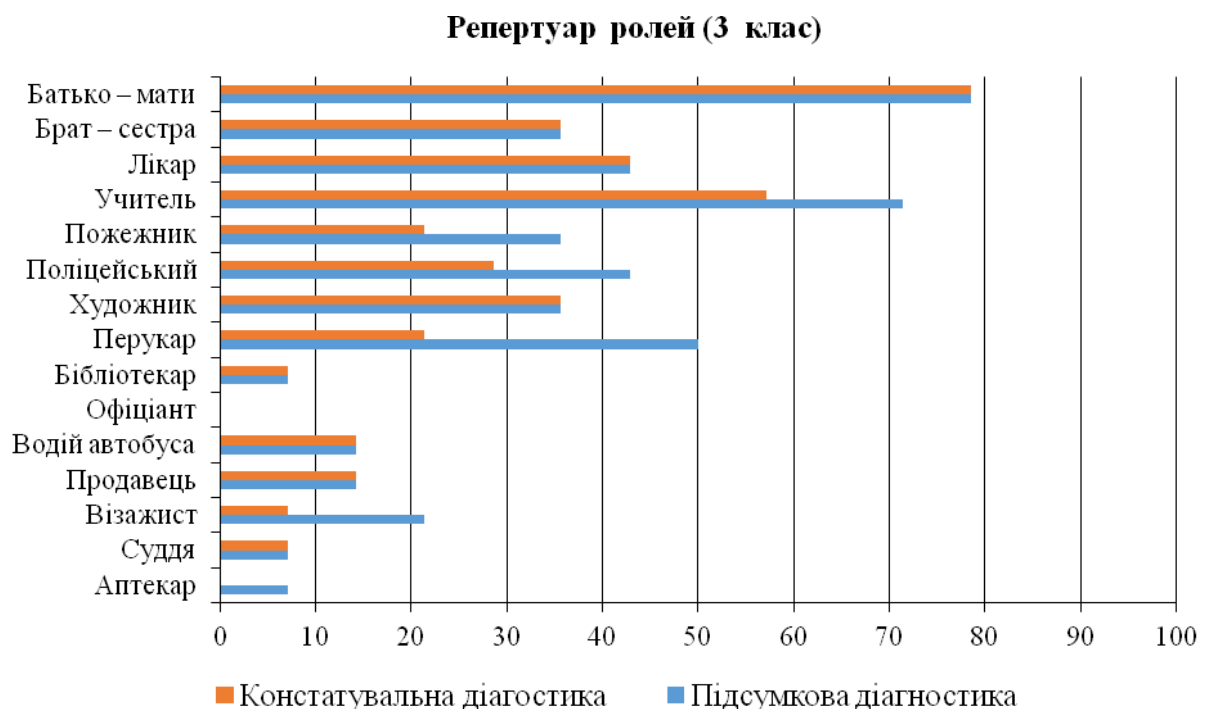

Рис. 3.7. Відсоткові показники репертуару ролей для 3 класу

Як бачимо з гістограм, в учнів 1-го (рис. 3.5) і 2-го (рис. 3.6) класів у процесі розвивальної роботи відбулося зрушення у становленні таких актуальних ролей: учитель, батько-мати, лікар, бібліотекар, поліцейський,

перукар, водій автобуса, візажист. Це свідчить про закріплення певних моделей поведінки, пов'язаних як з провідним типом діяльності, так і з основними сферами спілкування в дітей. Для учнів 3-го класу характерним є актуалізація ролі учителя та розширення репертуару ролями, пов'язаними зі сферами соціальної взаємодії, в яких вони виступають активними суб'єктами. За результатами підрахунку відсоткових показників репертуару ролей для усієї вибірки можемо визначити наступну ієрархію ролей: 1) як домінуючі виступають актуальні ролі, що відображають соціальні умови первинної соціалізації (батько-мати), 2) ролі, що опосередковують провідний тип діяльності (учитель), 3) ролі, пов'язані з розширенням соціально-культурного досвіду (лікар, поліцейський, перукар, пожежник, художник, візажист, бібліотекар, водій автобуса, продавець, аптекар, офіціант, суддя). Слід зауважити на те, що ролі брат-сестра можуть у репертуарі виступати як такі, що закріплюються в процесі первинної соціалізації, або як такі, що пов'язані із засвоєнням нового соціально-культурного досвіду. Це пояснює отримані кількісні показники даної ролі.

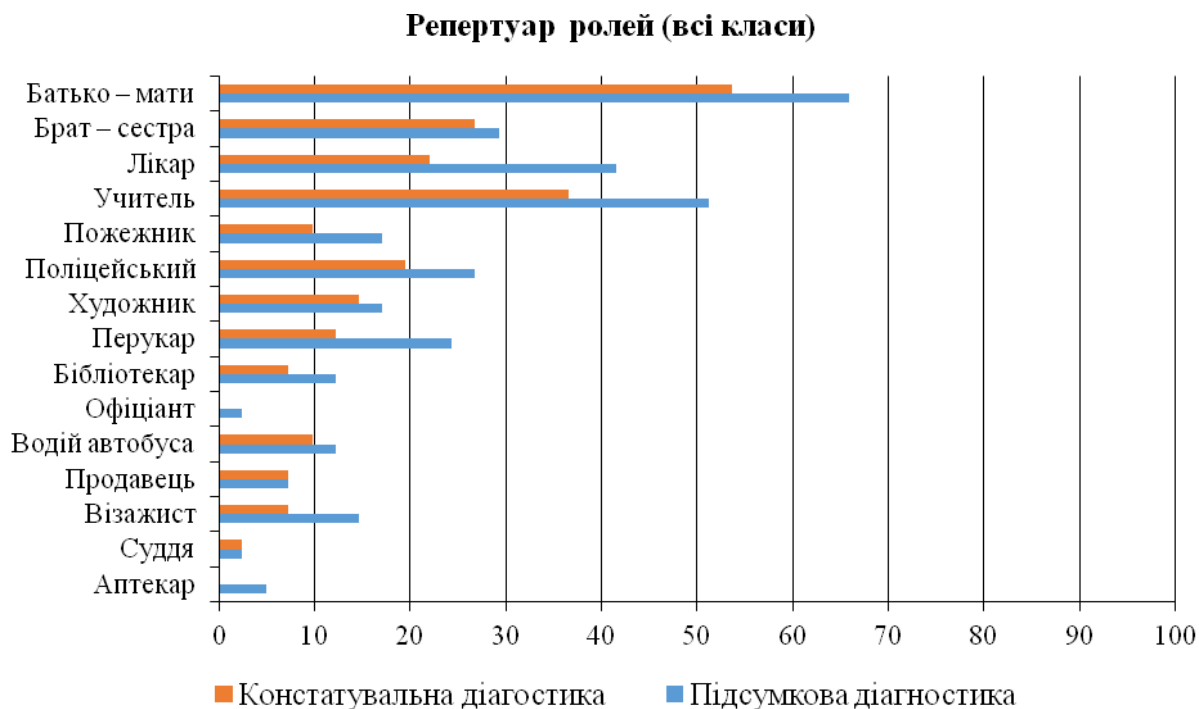

Рис. 3.8. Відсоткові показники репертуару ролей для 3 класу

Таким чином, результати підсумкової діагностики демонструють ефективність розробленої нами розвиткової роботи, спрямованої на розширення активного рольового репертуару молодших школярів. Аналіз отриманих результатів показав, що серед основного списку є ролі однаково актуальні для всіх вікових категорій початкової школи. Це роль вчителя, найреферентнішої особи для учнів початкової ланки освіти. Крім того є ролі, які за змістом та інтересом мали пріоритет (кількість виборів) від класу до класу: художник, перукар, аптекар.

ВИСНОВКИ

Аналіз психологічної та спеціальної літератури, а також практична робота по вирішенню проблеми рольових взаємин вчителя і учнів дали можливість встановити таке:

1. Дослідження літературних джерел з проблеми побудови рольових взаємин вчителя і учнів в умовах Нової української школи показав відсутність єдиного підходу відносно сутності даного феномену, його структури та динаміки розвитку. Станом на сьогодні вивчення означеної проблеми в основному відбувається на принципах діяльнісного підходу та суб'єкт – суб'єктних типу (вчителі, педагоги, психологи, соціальні працівники, керівники освітніх заходів, тощо) при цьому спостерігається недостатність наукових розробок, робіт присвячених дослідженню побудови рольових взаємин між вчителем та учнями в умовах Нової української школи.

2. Вивчення системи роботи початкової ланки освіти в нових умовах сьогодення дало можливість виявити відмінності у побудові взаємин між вчителем та учнем; учнем - учнем; вчителем та батьками. На етапі діагностичного обстеження було визначено наявність у дітей рольових списків (пасивний набір ролей) та рольового репертуару (активний набір ролей), що стало в подальшому основою для вибору системи методів та методик спрямованих на вивчення ефективності рольових взаємин. Важливим на нашу думку виявився результат психодіагностичного дослідження за методиками «Соціальний атом» та «Рольовий атом», спрямовані на вивчення родинної спорідненості та соціальних взаємин. Аналіз результатів показав, що у взаєминах учнів від 1 до 3 класу спостерігається диференціація сфер (типів) взаємин в залежності від рівня родинних та соціальних зав'язків (друге коло соціального атому). Сфера взаємин - «друзі» (третє коло соціального атому) з переходом з класу в клас характеризується яскравим зменшенням дружніх стосунків у колі однокласників порівняно з друзями поза класом. Вивчення

четвертого кола соціального атома – «школа» показало, що від першого до третього класу спостерігається зменшення у цьому колі кількості дорослих, практично залишається лише вчитель, порівняно з однокласниками та однолітками. Отже, встановлений нами рівень рольового розвитку молодших школярів залежний від сприйняття та розуміння соціальних ролей (рольовий список), який поступово змінюється до засвоєння та реалізації моделей поведінки (рольовий репертуар). Аналіз емпіричних даних показав, що рольова поведінка досліджуваних залежна від сприйняття, засвоєння та вміння реалізувати ту чи іншу роль супроводжується змінами у рольовій структурі особистості дитини через формування у неї нових образів «Я», самооцінки та готовність вступати у партнерські взаємини. Саме це дає підстави стверджувати, що основною психологічною умовою рольової взаємодії є принцип соціального партнерства, реалізація моделі партнерської взаємодії між вчителями, учнями, батьками та здатність учасників процесу вибирати, усвідомлювати та засвоювати репертуар ролей.

3. Розробка розвиткової програми формування рольових взаємин та її реалізація дали можливість стверджувати, що репертуар ролей дитини залежить від умов її застосування, а саме: співпраця сім'ї і школи, повага і любов до дитини, використання творчого потенціалу дитини, свобода вибору та прийняття рішень, формування здатності бути позитивним, спостережливим та уважним. Особливістю впровадження розвиткової програми є розширення активного рольового репертуару здобувачів освіти шляхом відпрацювання моделей поведінки вчитель – учень, учень – учень, вчитель - батьки. За результатами підрахунку відсоткових показників репертуару ролей для усієї вибірки нами було визначено ієрархію моделей поведінки (ролей). По-перше, актуальності набули ролі, що відображають соціальні умови первинної соціалізації (родина; мама - тато), по-друге, ролі, які виконує найреферентніша для цього віку особа - вчитель. Це ролі, що опосередковують провідний тип діяльності. По-третє, ролі пов'язані з

розширенням соціально-культурного досвіду (вчитель, лікар, поліцейський, пасажир, художник, водій автобуса, аптекар, візажист, тощо). Отже, на формування рольового репертуару учнів, а значить і на формування рольових взаємин вчитель – учень впливає не лише засвоєння і відпрацювання моделей поведінки, а й обов'язкове активне включення дітей в процес соціалізації засвоєння соціально-культурного досвіду. Таким чином ефективність розвиткового впливу підтверджується результатами підсумкової діагностики. Що дає підстави стверджувати, що мету досягнуто, завдання виконано. Проте дана робота не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективними надалі можуть бути: вивчення наступності взаємин між суб'єктами освітнього процесу, збереження психологічного здоров'я, вивчення критеріїв адаптації при переході з одного структурного підрозділу конкретного закладу освіти до інших закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Амонашвили Ш.А. Здравсуйте дети! / Ш. А. Амонашвили. - М., 1983. – С. 204.
2. Андреева Г.М. Социальная психология: [учебник для фак. – ов психологии ун-тов] / Г.М. Андреева; 5-е изд., испр. и доп. - М.: Аспект-Пресс, 2004. – 365 с.
3. Андреева Г.М. Психология социального познания: [пособие] / Г.М. Андреева. - М.: Аспект-Пресс, 1997. – 319 с.
4. Афоніна Є. В. Психолог у НУШ: радісно та впевнено руш: Путівник психолога в Новій українській школі / Є. В. Афоніна, О. О. Заріцький, Н. В. Міщенко. – Краматорськ: Витоки, 2018. – 250 с.
5. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / Эрик Берн / [пер. с англ; под редакцией Н. Бургиной, Р. Кучкаровой]. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО – Пресс, 2002. – 640 с. (Серия «Психологическая коллекция»).
6. Берн Э. Трансакционный анализ и психотерапия : пер. с англ. / Э. Берн. - СПб. : Издательство "Братство", 1992. - 224 с.
7. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн.2: Особистісно – орієнтований підхід: науково – практичні засади: навч. – метод. посібник / І. Д. Бех. – Київ: Либідь, 2003. – 344 с.
8. Бібік Н. М. Нова українська школа: поради для вчителя / Н. М. Бібік. – Київ: Літера ЛТД, 2018. – 160 с.
9. Блумер Г. Общество как символическая интеракция / Г. Блумер // Современная зарубежная социальная психология: тексты / под ред. Т. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой. Л. А. Петровской. - М. : Издательство МГУ, 1984. - С. 173-179.
10. Боковиков А. М. Психоанализ общества. Психоаналитические движения. Психоанализ в восточной Европе.; [Пер. с нем.] / А. М. Боковика. – Москва: Когито - Центр, МГМ, 2001. – 752 с.

11. Бондаренко О. М. Дружба як психологічне забезпечення духовного розвитку молодших школярів. Година психолога для молодших школярів / О. М. Бондаренко. // Шкільному психологу. – 2017. – №1. – С. 24–34.
12. Горноста́й П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П. П. Горноста́й. - К. : Интерпресс ЛТД, 2007. - 312 с.
13. Горноста́й П. П. Психологія рольової самореалізації особистості : дис. докт. псих. наук : 19.00.05 / Горноста́й П. П., 2009. – 429 с.
14. Гриншпун И. Б. Идеи Джекоба Леви Морено в контексте развития западноевропейской и североамериканской психологии XX столетия: : дис. канд. псих. наук / Гриншпун И. Б. – Москва, 2002. – 240 с.
15. Гупало Г. Чого має навчати Нова українська школа [Електронний ресурс] / Г. Гупало // Освіторія. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: . <https://osvitoria.media/experience/yak-zminyuyetsya-rol-shkoly-dumky-uchnya-vchytelya-dyrektora-ta-vykladachiv-vyshu/>
16. Джемс У. Психология / Под. ред. Л.А. Петровской. – М.: Педагогика, 1991. – 368. (Классики мировой психологии)
17. Дьяконов Г.В. Основы диалогического подхода в психологической науке и практике. Монография. – Кировоград: РИО КГПУ им. В. Винниченко, 2007. – 847 с. Рус. Язык.
18. Жибак О. Р. Рольова теорія особистості [Електронний ресурс] / О. Р. Жибак // Матеріали ІХ Всеукраїнської студентської науково – технічної конференції «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання». – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/16454/2/Conf_2016v2_Zhybak_O_R-Role_theory_of_personality_112.pdf
19. Задорожна-Княгницька Л. В. Нова українська школа в умовах викликів сучасності: зб. тез доповідей І Всеукраїнської науково-практичної

- конференції, 11 квітня 2019 року / Л. В. Задорожна-Княгницька. – Маріуполь: МДУ, 2019. – 248 с.
20. Закон України "Про освіту" [Електронний ресурс] // Відомості Верховної ради України. – 2017. № 2145-VIII. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
21. Зливкова В.Л. Психологія педагогічної взаємодії: інтегративний підхід: монографія / [В. Л. Зливков, О. В. Завгородня, С. О. Лукомська та ін.]. – Київ, 2019. – 259 с.
22. Игра в тренинге : Возможности игрового взаимодействия / Е. А. Леванова, А. Г. Волошина, В. А. Плешаков и др. - 2-е изд. - СПб. : Питер, 2009. - 208 с.
23. Кон И. С. К64 Социологическая психология. — М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999.—560 с. (Серия «Психологи отечества»)
24. Концепція нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
25. Крик Т. М. Досвід, педагогіка, партнерство. Методичний порадник для вчителів початкових класів, вихователів ГПД, учителів фізичного виховання у молодшій школі, шкільних психологів та батьків. / Т. М. Крик, Ю. О. Борисенко, С. Ю. Смертельний. – Київ, 2016. – 55 с.
26. Кузьменко Т. М. Соціологія. Навч. посібник. / Т. М. Кузьменко. – Київ: Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.
27. Кушель Н. Теоретичний аналіз рольових моделей особистості / Н. Кушель // Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія. - 2014. - Вип. 33. - С. 143-147. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_33_24
28. Левенталь Е. Характеры и роли / Е. Левенталь. – 3-е изд. – Москва: Бослен, 2007. – 336 с.

29. Лейтц Грете Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама Я.Л. Морено / Пер. с нем. – издание 2-е, испр. и доп. – М., «Когито - Центр», 2007. – 380 с. (Современная психотерапия).
30. Мид Дж. Г. Избранное: сборник переводов : пер. с англ. / Дж. Г. Мид / сост. и перев. В. Г. Николаев; отв. ред. Д. В. Ефременко. - М. : Институт научной информации по общественным наукам РАН, 2009. - 290 с.
31. Мірошник З.М. Структура особистості вчителя початкових класів: рольовий підхід: монографія / Зоя Михайлівна Мірошник. – Харків: ФЛП Шейнина Е.В.; ХНПУ, 2011. - 306 с.
32. Мірошник З.М. Рольовий підхід у підготовці практичного психолога: посібник / З.М. Мірошник, І.О. Талаш. – Кривий Ріг, 2019. – 135 с.
33. Мірошник З.М. Про рольову структуру особистості вчителя початкових класів / З.М. Мірошник, Т.Б. Хомуленко // Педагогіка та психологія. – 2011. – Вип. 40(2). – С. 72-80
34. Мірошнікова А. Якою буде роль шкільних психологів у Новій українській школі [Електронний ресурс] / А. Мірошнікова // Освіторія. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://osvitoria.media/experience/shhobobytymut-shkilni-psyhology-u-novij-ukrayinskij-shkoli/>
35. Мірошнікова О. Успіх змін залежить від вчителя. Досвід учительки, яка два роки пілотує Стандарт [Електронний ресурс] / О. Мірошнікова // Нова українська школа. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://nus.org.ua/articles/uspikh-zmin-zalezhyt-vid-vchytelya-dosvid-uchytelky-yaka-dva-roky-pilotuye-standart/>
36. Морено Я.Л. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе / Якоб Леви Морено; пер. с англ. А. Боковика, под ред. Р.А. Золотовицкого. – Москва: Академический проект, 2001. – 384 с.
37. Морено, Якоб Леви Психодрама / Пер. с англ. Г. Пимочкиной, Е. Рачковой. – 2-е изд. испр. – М.: Психотерапия, 2008. – 496 с.

38. Михайленко О.Ю. Рольовий підхід до вивчення особистості / О.Ю. Михайленко // Проблеми сучасної психології. – 2013. – Вип. 21. – С. 426 – 433.
39. Мясищев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясищев. - М. : МПСИ, 2004. - 400 с.
40. Онищук Л.А. Нова українська школа: реалії і перспективи / Л.А. Онищук // Український педагогічний журнал. – 2018 - № 1. – С.47 -53.
41. Орбан – Лембрик Л.Е. Психологія професійної комунікації / Л.Е. Орбан – Лембрик. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2010. – 528 с.
42. Павленко Т. М. Формування соціально – емоційної компетентності. Розвивальні практичні заняття для молодших школярів. / Т. М. Павленко. // Шкільному психологу. – 2018. – №11. – С. 24–34.
43. Парсонс Т. О социальных системах / Толкотт Парсонс. – Москва: Академ Книга, 2002. – 273 с.
44. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти" [Електронний ресурс]. № 688 від 24 липня 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
45. Приходько Ю. О. Психологічний словник – довідник / Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко. – Київ: Каравела, 2012. – 328 с.
46. Ролевое тестирование детей и ролевые диаграммы // Морено, Якоб Леви Психодрама / Пер. с англ. Г. Пимочкиной, Е. Рачковой. – 2-е изд. испр. – М.: Психотерапия, 2008. – 496 с. – С. 206 -223.
47. Романовська Д.Д. Особистісні стратегії професійної діяльності психологів : монографія / Д.Д. Романовська. – Чернівці : Технодрук, 2014. – 246 с.
48. Сорочинська В. Є. Цілісне становлення особистості майбутнього вчителя / В. Є. Сорочинська. // Педагогіка і психологія. – 1999. – №3. – С. 87–94.

49. Старова О. А. Нова українська школа – це освіта нових сенсів, дитиноцентризму і поваги до кожної людини. Впровадження НУШ з досвіду роботи. [Електронний ресурс] / О. А. Старова // Всеосвіта. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://vseosvita.ua/library/nova-ukrainska-skola-z-dosvidu-roboti-vcitela-pocatkovih-klasiv-213092.html>
50. Столяренко О.Б. Поняття міжособистісних взаємин у контексті проблеми розвитку особистості дитини / О.Б. Столяренко // Проблеми сучасної психології. – 2014. – Вип. 23. – С. 607-619.
51. Титаренко Т.М. Життєві домагання і професійне становлення особистості практичного психолога / Т.М. Титаренко // Практична психологія та соціальна робота. - №4. – 2003.- С. 21-23.
52. Токарева Н.М. Основи педагогічної психології: навчально-методичний посібник / Н.М. Токарева – Кривий Ріг, 2013 – 223 с.
53. Туріщева Л.В. Я і мої однокласники. Для молодших школярів./ Л.В. Туріщева. // Шкільному психологу. – 2017. – № 3. – С. 22 – 23.
54. Харчишина М.О. Особливості превентивного виховання важковиховуваних молодших школярів. / М.О. Харчишина // Шкільному психологу. – 2017. – № 8. – С. 13 – 21
55. Хомуленко Т.Б. Основи психосоматики: [навч. – метод. посіб.] / тамара Борисівна Хомуленко. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 120 с.
56. Хомуленко Т.Б. Развивающие программы в работе психолога системы образования: деятельностный подход. / Отв. ред. проф. Хомуленко Т.Б. – Харьков: ФО-П Шейнина О.В., ХНПУ, 2012. – 399 с.
57. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд. – / Н. И. Шевандрин. – Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 512 с.
58. Шибутани Т. Социальная психология: монография / Т. Шибутани. - Ростов-на-Дону : «Феникс», 2002. - 554 с.

59. Шутценбергер, Анн Анселин Психодрама / Пер. с фр. Г. Бутенко. – М.: Психотерапия, 2007. – 448 с.
60. Bidlle B.J. Role theory: Expectations, identities, and behaviors. – N.J., etc.: Wiley & Sons, 1966. – 60 p.
61. Blumer H. Symbolic Interactionism: Perspective and method. - Engiewood Cliffs (NJ): Prentice- Hall, 1969. – 60 p.
62. Gross N., Mason W.S., McEachern A.W. Explorations in role analysis: Studies of the school superintendency role. – N.Y.: Wilej, 1958. -379 p.
63. Kuhn M.H. The Reference Group Reconsidered // The Sociological Quaterly. V. 5.1964.
64. Linton R. The study of man / R. Linton. – New York: Appleton Century, 1936. – 503 p.
65. Mead G. Mind, self and society / G. Mead. – Chicago: University of Chicago, 1966. – 435 p.
66. Mead G. The Social Self / G. Mead // Psychiatry. Interpersonal and Biological Processes. – 1978. – Vol. 41, Issue 2. – P. 178 – 182.
67. Moreno J. Who shall survive? 1934. – 246 p.
68. Parsons T. The social system. Glencoe, 111, the Free press, 1951.
69. Turner R. H. Role Change / R. H. Turner // Annual Review of Sociology. – 1990. – V.16. – P. 67.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опис фрагменту інтегрованого уроку на тему: «Як бути гарним пасажиром»

Це був урок-подорож по рідному місту. Задля більшої реалістичності ситуації, стільчики учнів були виставлені, ніби сидіння у автобусі, першим етапом подорожі стала поїздка з селища Авангард до площі Визволення, вартість проїзду 8 грн. Вчитель роздала дітям по 10 гривень купюрами різного номіналу, щоб вони мали можливість самостійно порахувати скільки саме потрібно заплатити за проїзд та якою має бути решта. Тобто діти виконували роль пасажирів, а вчителька – роль кондуктора. Під час уявного переїзду учні ознайомилися з правилами поведження у громадському транспорті, котрі були зазначені на спеціальних картках. Після цього вчителька запропонувала програти ці ситуації на що учні відгукнулися із задоволенням. Наприклад, один із учнів демонструючи правило чемного поведження в транспорті виконував роль вихованого хлопчика, який допомагає літній жінці, роль якої виконала вчителька вийти із автобуса. Наступним етапом став переїзд з площі Визволення до цирку на тролейбусі. Тут вартість проїзду складає 2 гривні 50 копійок. І тут маленькі здобувачі освіти не розгубилися та щоб розрахуватися за проїзд використали монетки. Особливою цікавинкою цієї незвичайної подорожі став «зайчик». Один із учнів був переодягнений в костюм зайчика і виконував роль пасажирів без квитка, щоб дітки зрозуміли, що оплата за проїзд є обов'язковою. В результаті зайчик виявився сумлінним пасажиром і придбав квиток, а дітки сповнені позитивних емоцій зрозуміли хто ж такий «зайчик» у громадському транспорті. Таким чином ми бачимо, що за короткий період часу – 35 хвилин учні разом із вчителькою приміряли багато різних, нових для себе соціальних ролей і завдяки цьому прекрасно засвоїли нові знання та отримали розуміння того як їх можливо втілити у реальному житті. Це саме те на що нас орієнтує Нова українська школа. Крім того варто звернути увагу, що вчитель не просто диктує правила, а співпрацюючи з дітьми, спільно проживає ці моменти,

не тисне власним авторитетом, а дає можливість учням самостійно визначити ключові позиції.

Важливим та значущим моментом цього уроку була насиченість реалістичними елементами: дитина у костюмчику зайчика, справжні квіточки, реальні купюри тощо. Оскільки для того, щоб роль була успішною вона має бути «оздобленою» костюмами, справжніми емоціями, реквізитом. У нашому випадку успіх виконаних ролей зосередився в тому, що діти по закінченню уроку дійсно отримали нові ґрунтовні знання та соціальні навички, вони чітко зрозуміли як це працює в реальному житті, а не просто прослухали певний об'єм теоретичної інформації. Саме так виглядають ключові моменти Нової української школи в дії.

Отже, все зазначене вище, дає нам підстави стверджувати, що саме відповідні ролі (моделі поведінки), виконувані і вчителями і учнями, детермінують взаємини в системі «учень-вчитель».

Додаток Б

Таблиця Б.1

Емпіричні дані за методикою «Рольове тестування»

Шифр	Констатувальна діагностика		Підсумкова діагностика	
	Список ролей	Репертуар ролей	Список ролей	Репертуар ролей
1-й клас				
<i>1.1</i>	3	1	8	2
<i>1.2</i>	6	1	10	2
<i>1.3</i>	7	1	12	3
<i>1.4</i>	1	1	5	3
<i>1.5</i>	2	1	5	2
<i>1.6</i>	6	1	7	2
<i>1.7</i>	2	1	4	2
<i>1.8</i>	5	1	6	3
<i>1.9</i>	2	1	6	1
<i>1.10</i>	2	1	8	2
<i>1.11</i>	2	1	7	2
<i>1.12</i>	4	1	6	2
<i>1.13</i>	6	0	5	1
2-й клас				
<i>2.1</i>	10	2	10	4
<i>2.2</i>	8	1	9	2
<i>2.3</i>	9	1	12	2
<i>2.4</i>	13	4	13	4
<i>2.5</i>	8	2	11	2
<i>2.6</i>	8	1	10	2
<i>2.7</i>	7	1	14	3
<i>2.8</i>	10	1	10	2
<i>2.9</i>	3	1	7	2
<i>2.10</i>	9	5	9	5
<i>2.11</i>	8	4	10	4
<i>2.12</i>	13	4	13	4
<i>2.13</i>	5	1	6	3
<i>2.14</i>	15	2	15	4
3-й клас				
<i>3.1</i>	13	3	14	5
<i>3.2</i>	14	6	14	6
<i>3.3</i>	13	4	14	4
<i>3.4</i>	9	2	12	4
<i>3.5</i>	10	4	10	5
<i>3.6</i>	15	6	15	6
<i>3.7</i>	9	3	10	4
<i>3.8</i>	11	4	12	4
<i>3.9</i>	10	3	11	5
<i>3.10</i>	8	2	10	3
<i>3.11</i>	11	5	12	5
<i>3.12</i>	13	4	15	6
<i>3.13</i>	7	3	10	3
<i>3.14</i>	10	3	12	5

Додаток В

Таблиця В.1

Соціоматриця за критерієм 1 (1-й клас)

Шифр <i>i</i> -члена групи	Шифр <i>j</i> -члена групи													R_{i+}
	<i>1.1</i>	<i>1.2</i>	<i>1.3</i>	<i>1.4</i>	<i>1.5</i>	<i>1.6</i>	<i>1.7</i>	<i>1.8</i>	<i>1.9</i>	<i>1.10</i>	<i>1.11</i>	<i>1.12</i>	<i>1.13</i>	
<i>1.1</i>					1	1			1					3
<i>1.2</i>				1				1		1				3
<i>1.3</i>					1	1	1							3
<i>1.4</i>		1				1	1							3
<i>1.5</i>	1		1			1								3
<i>1.6</i>		1	1	1										3
<i>1.7</i>			1						1				1	3
<i>1.8</i>		1		1							1			3
<i>1.9</i>			1				1						1	3
<i>1.10</i>	1					1		1						3
<i>1.11</i>				1					1			1		3
<i>1.12</i>		1				1		1						3
<i>1.13</i>		1	1									1		3
R_{j+}	2	5	5	4	2	6	3	3	3	1	1	2	2	39
R_{ij+}	1	3	1	3	1	2	1	1	1	0	0	0	0	7

Таблиця В.2

Соціоматриця за критерієм 2 (1-й клас)

Шифр <i>i</i> -члена групи	Шифр <i>j</i> -члена групи													R_{i+}
	<i>1.1</i>	<i>1.2</i>	<i>1.3</i>	<i>1.4</i>	<i>1.5</i>	<i>1.6</i>	<i>1.7</i>	<i>1.8</i>	<i>1.9</i>	<i>1.10</i>	<i>1.11</i>	<i>1.12</i>	<i>1.13</i>	
<i>1.1</i>					1	1	1							3
<i>1.2</i>				1			1	1						3
<i>1.3</i>		1		1		1								3
<i>1.4</i>		1				1	1							3
<i>1.5</i>			1				1		1					3
<i>1.6</i>		1	1	1										3
<i>1.7</i>			1						1				1	3
<i>1.8</i>		1		1							1			3
<i>1.9</i>	1		1										1	3
<i>1.10</i>				1				1				1		3
<i>1.11</i>						1		1				1		3
<i>1.12</i>		1		1		1								3
<i>1.13</i>	1				1				1					3
R_{j+}	2	5	4	6	2	5	4	3	3	0	1	2	2	39
R_{ij+}	0	2	1	2	1	1	1	0	0	0	0	0	0	4

Таблиця В.3

Соціоматриця за критерієм 3 (1-й клас)

Шифр	Шифр j -члена групи													R_{i+}
	<i>1.1</i>	<i>1.2</i>	<i>1.3</i>	<i>1.4</i>	<i>1.5</i>	<i>1.6</i>	<i>1.7</i>	<i>1.8</i>	<i>1.9</i>	<i>1.10</i>	<i>1.11</i>	<i>1.12</i>	<i>1.13</i>	
<i>1.1</i>		1		1	1									3
<i>1.2</i>				1			1	1						3
<i>1.3</i>						1	1		1					3
<i>1.4</i>		1				1	1							3
<i>1.5</i>			1			1	1							3
<i>1.6</i>		1	1	1										3
<i>1.7</i>	1			1					1					3
<i>1.8</i>		1				1						1		3
<i>1.9</i>	1						1						1	3
<i>1.10</i>		1				1						1		3
<i>1.11</i>		1		1		1								3
<i>1.12</i>				1				1		1				3
<i>1.13</i>	1		1						1					3
R_{j+}	3	6	3	6	1	6	5	2	3	1	0	2	1	39
R_{ij+}	0	2	0	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3

Таблиця В.4

Соціоматриця за критерієм 1 (2-й клас)

Шифр	Шифр j -члена групи														R_{i+}
	<i>2.1</i>	<i>2.2</i>	<i>2.3</i>	<i>2.4</i>	<i>2.5</i>	<i>2.6</i>	<i>2.7</i>	<i>2.8</i>	<i>2.9</i>	<i>2.10</i>	<i>2.11</i>	<i>2.12</i>	<i>2.13</i>	<i>2.14</i>	
<i>2.1</i>			1							1				1	3
<i>2.2</i>									1				1	1	3
<i>2.3</i>		1		1								1			3
<i>2.4</i>			1			1						1			3
<i>2.5</i>	1										1			1	3
<i>2.6</i>		1		1								1			3
<i>2.7</i>			1	1								1			3
<i>2.8</i>	1									1				1	3
<i>2.9</i>			1	1									1		3
<i>2.10</i>	1							1						1	3
<i>2.11</i>					1			1						1	3
<i>2.12</i>		1	1	1											3
<i>2.13</i>			1				1					1			3
<i>2.14</i>	1				1						1				3
R_{j+}	4	3	6	5	2	1	1	2	1	2	2	5	2	6	42
R_{ij+}	2	1	2	1	0	0	0	0	1	1	0	1	1	2	6

Таблиця В.5

Соціоматриця за питанням 2 (2-й клас)

Шифр	Шифр j -члена групи														R_{j+}
	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7	2.8	2.9	2.10	2.11	2.12	2.13	2.14	
2.1					1						1			1	3
2.2				1	1				1						3
2.3						1						1	1		3
2.4			1										1	1	3
2.5	1							1			1				3
2.6		1		1								1			3
2.7		1										1	1		3
2.8	1				1									1	3
2.9			1	1								1			3
2.10		1			1			1							3
2.11	1				1									1	3
2.12				1		1			1						3
2.13			1	1					1						3
2.14	1				1						1				3
R_{j+}	4	3	3	5	6	2	0	2	3	0	3	4	3	4	42
R_{ij+}	3	1	1	1	2	0	0	0	0	0	1	1	1	1	6

Таблиця В.6

Соціоматриця за критерієм 3 (2-й клас)

Шифр	Шифр j -члена групи														R_{j+}
	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7	2.8	2.9	2.10	2.11	2.12	2.13	2.14	
2.1								1		1				1	3
2.2				1					1					1	3
2.3	1												1	1	3
2.4					1		1	1							3
2.5	1									1				1	3
2.6		1		1								1			3
2.7		1			1				1						3
2.8	1										1			1	3
2.9				1		1								1	3
2.10	1				1									1	3
2.11					1			1		1					3
2.12		1		1									1		3
2.13		1	1									1			3
2.14	1				1			1							3
R_{j+}	5	4	1	4	5	1	1	4	2	3	1	2	2	7	42
R_{ij+}	3	2	0	0	2	1	1	1	1	2	0	0	1	2	8

Таблиця В.7

Соціоматриця за критерієм 1 (3-й клас)

Шифр	Шифр j -члена групи														R_{j+}
	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	3.6	3.7	3.8	3.9	3.10	3.11	3.12	3.13	3.14	
3.1				1		1			1						3
3.2			1									1		1	3
3.3		1			1									1	3
3.4	1						1		1						3
3.5						1	1							1	3
3.6			1		1							1			3
3.7		1			1									1	3
3.8				1					1		1				3
3.9	1			1				1							3
3.10		1	1									1			3
3.11	1			1	1										3
3.12		1			1									1	3
3.13				1				1			1				3
3.14		1			1				1						3
R_{j+}	3	5	3	5	6	2	2	2	4	0	2	3	0	5	42
R_{ij+}	2	2	1	2	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	5

Таблиця В.8

Соціоматриця за критерієм 2 (3-й клас)

Шифр	Шифр j -члена групи														R_{j+}
	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	3.6	3.7	3.8	3.9	3.10	3.11	3.12	3.13	3.14	
3.1			1					1	1						3
3.2					1	1								1	3
3.3		1					1							1	3
3.4	1								1				1		3
3.5						1	1							1	3
3.6		1			1									1	3
3.7		1				1								1	3
3.8	1								1				1		3
3.9	1			1										1	3
3.10		1	1					1							3
3.11	1			1									1		3
3.12		1					1							1	3
3.13	1							1	1						3
3.14		1			1		1								3
R_{j+}	5	6	2	2	3	3	4	3	4	0	0	0	3	7	42
R_{ij+}	2	2	1	1	0	0	1	1	1	0	0	0	0	1	5

Таблиця В.9

Соціоматриця за критерієм 3 (3-й клас)

Шифр	Шифр j -члена групи														R_{i+}
	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	3.6	3.7	3.8	3.9	3.10	3.11	3.12	3.13	3.14	
3.1				1				1					1		3
3.2			1			1								1	3
3.3		1			1							1			3
3.4	1							1	1						3
3.5		1					1							1	3
3.6		1					1							1	3
3.7		1				1								1	3
3.8	1			1					1						3
3.9				1				1						1	3
3.10			1			1								1	3
3.11	1							1					1		3
3.12		1				1								1	3
3.13	1			1							1				3
3.14		1				1			1						3
R_{j+}	4	6	2	4	1	5	2	4	3	0	1	1	2	7	42
R_{ij+}	2	3	2	2	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	8

Додаток Г

Таблиця Г.1

Соціометричні статуси досліджуваних (1-й клас)

Шифр	Критерій 1			Критерій 2			Критерій		
	Отримані вибори	Взаємні вибори	Статус	Отримані вибори	Взаємні вибори	Статус	Отримані вибори	Взаємні вибори	Статус
<i>1.1</i>	2	1	Прийнятий	2	0	Прийнятий	3	0	Прийнятий
<i>1.2</i>	5	3	Переважаючий	5	2	Переважаючий	6	2	Зірка
<i>1.3</i>	5	1	Переважаючий	4	1	Переважаючий	3	0	Прийнятий
<i>1.4</i>	4	3	Переважаючий	6	2	Зірка	6	3	Зірка
<i>1.5</i>	2	1	Прийнятий	2		Прийнятий	1	1	Знехтуваний
<i>1.6</i>	6	2	Зірка	5	1	Переважаючий	6	0	Зірка
<i>1.7</i>	3	1	Прийнятий	4	1	Переважаючий	5	0	Переважаючий
<i>1.8</i>	3	1	Прийнятий	3	1	Прийнятий	2	0	Прийнятий
<i>1.9</i>	3	1	Прийнятий	3	0	Прийнятий	3	0	Прийнятий
<i>1.10</i>	1	0	Знехтуваний	0	0	Ізольований	1	0	Знехтуваний
<i>1.11</i>	1	0	Знехтуваний	1	0	Знехтуваний	0	0	Ізольований
<i>1.12</i>	2	0	Прийнятий	2	0	Прийнятий	2	0	Прийнятий
<i>1.13</i>	2	0	Прийнятий	2	0	Прийнятий	1	0	Знехтуваний

Таблиця Г.2

Персональні соціометричні індекси досліджуваних (1-й клас)

Шифр	Критерій 1		Критерій 2		Критерій 3	
	S_i^+	K_+	S_i^+	K_+	S_i^+	K_+
<i>1.1</i>	0,17	0,33	0,17	0,00	0,25	0,00
<i>1.2</i>	0,42	1,00	0,42	0,67	0,50	0,67
<i>1.3</i>	0,42	0,33	0,33	0,33	0,25	0,00
<i>1.4</i>	0,33	1,00	0,25	0,67	0,50	1,00
<i>1.5</i>	0,17	0,33	0,17	0,33	0,08	0,33
<i>1.6</i>	0,50	0,67	0,42	0,33	0,50	0,00
<i>1.7</i>	0,25	0,33	0,33	0,33	0,42	0,00
<i>1.8</i>	0,25	0,33	0,25	0,00	0,17	0,00
<i>1.9</i>	0,25	0,33	0,25	0,00	0,25	0,00
<i>1.10</i>	0,08	0,00	0,00	0,00	0,08	0,00
<i>1.11</i>	0,08	0,00	0,08	0,00	0,00	0,00
<i>1.12</i>	0,17	0,00	0,17	0,00	0,17	0,00
<i>1.13</i>	0,17	0,00	0,17	0,00	0,08	0,00

Таблиця Г.3

Соціометричні статуси досліджуваних (2-й клас)

Шифр	Критерій 1			Критерій 2			Критерій		
	Отримані вибори	Взаємні вибори	Статус	Отримані вибори	Взаємні вибори	Статус	Отримані вибори	Взаємні вибори	Статус
2.1	4	2	Переважний	4	3	Переважний	5	3	Переважний
2.2	3	1	Прийнятий	3	1	Прийнятий	4	2	Переважний
2.3	6	2	Зірка	3	1	Прийнятий	1	0	Знехтуваний
2.4	5	1	Переважний	5	1	Переважний	4	0	Переважний
2.5	2	0	Прийнятий	6	2	Зірка	5	2	Переважний
2.6	1	0	Знехтуваний	2	0	Прийнятий	1	1	Знехтуваний
2.7	1	0	Знехтуваний	0	0	Ізольований	1	1	Знехтуваний
2.8	2	0	Прийнятий	2	0	Прийнятий	4	1	Переважний
2.9	1	1	Знехтуваний	3	0	Прийнятий	2	1	Прийнятий
2.10	2	1	Прийнятий	0	0	Ізольований	3	2	Прийнятий
2.11	2	0	Прийнятий	3	1	Прийнятий	1	0	Знехтуваний
2.12	5	1	Переважний	4	1	Переважний	2	0	Прийнятий
2.13	2	1	Прийнятий	3	1	Прийнятий	2	1	Прийнятий
2.14	6	2	Зірка	4	1	Переважний	7	2	Зірка

Таблиця Г.4

Персональні соціометричні індекси досліджуваних (2-й клас)

Шифр	Критерій 1		Критерій 2		Критерій 3	
	S_i^+	K_+	S_i^+	K_+	S_i^+	K_+
2.1	0,31	0,67	0,31	1,00	0,38	1,00
2.2	0,23	0,33	0,23	0,33	0,31	0,67
2.3	0,46	0,67	0,23	0,33	0,08	0,00
2.4	0,38	0,33	0,38	0,33	0,31	0,00
2.5	0,15	0,00	0,46	0,67	0,38	0,67
2.6	0,08	0,00	0,15	0,00	0,08	0,33
2.7	0,08	0,00	0,00	0,00	0,08	0,33
2.8	0,15	0,00	0,15	0,00	0,31	0,33
2.9	0,08	0,33	0,23	0,00	0,15	0,33
2.10	0,15	0,33	0,00	0,00	0,23	0,67
2.11	0,15	0,00	0,23	0,33	0,08	0,00
2.12	0,38	0,33	0,31	0,33	0,15	0,00
2.13	0,15	0,33	0,23	0,33	0,15	0,33
2.14	0,46	0,67	0,31	0,33	0,54	0,67

Таблиця Г.5

Соціометричні статуси досліджуваних (3-й клас)

Шифр	Критерій 1			Критерій 2			Критерій		
	Отримані вибори	Взаємні вибори	Статус	Отримані вибори	Взаємні вибори	Статус	Отримані вибори	Взаємні вибори	Статус
3.1	3	2	Прийнятий	5	2	Переважний	4	2	Переважний
3.2	5	2	Переважний	6	2	Зірка	6	3	Зірка
3.3	3	1	Прийнятий	2	1	Прийнятий	2	2	Прийнятий
3.4	5	2	Переважний	2	1	Прийнятий	4	2	Переважний
3.5	6	0	Зірка	3	0	Прийнятий	1	0	Знехтуваний
3.6	2	1	Прийнятий	3	0	Прийнятий	5	1	Переважний
3.7	2	0	Прийнятий	4	1	Переважний	2	1	Прийнятий
3.8	2	0	Прийнятий	3	1	Прийнятий	4	1	Переважний
3.9	4	1	Переважний	4	1	Переважний	3	1	Прийнятий
3.10	0	0	Ізольований	0	0	Ізольований	0	0	Ізольований
3.11	2	0	Прийнятий	0	0	Ізольований	1	0	Знехтуваний
3.12	3	0	Прийнятий	0	0	Ізольований	1	1	Знехтуваний
3.13	0	0	Ізольований	3	0	Прийнятий	2	1	Прийнятий
3.14	5	1	Переважний	7	1	Зірка	7	1	Зірка

Таблиця Г.6

Персональні соціометричні індекси досліджуваних (3-й клас)

Шифр	Критерій 1		Критерій 2		Критерій 3	
	S_i^+	K_+	S_i^+	K_+	S_i^+	K_+
3.1	0,23	0,67	0,38	0,67	0,31	0,67
3.2	0,38	0,67	0,46	0,67	0,46	1,00
3.3	0,23	0,33	0,15	0,33	0,15	0,67
3.4	0,38	0,37	0,15	0,33	0,31	0,67
3.5	0,46	0,00	0,23	0,00	0,08	0,00
3.6	0,15	0,33	0,23	0,00	0,38	0,33
3.7	0,15	0,00	0,31	0,33	0,15	0,33
3.8	0,15	0,00	0,23	0,33	0,31	0,33
3.9	0,31	0,33	0,31	0,33	0,23	0,33
3.10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
3.11	0,15	0,00	0,00	0,00	0,08	0,00
3.12	0,23	0,00	0,00	0,00	0,08	0,33
3.13	0,00	0,00	0,23	0,00	0,15	0,33
3.14	0,38	0,33	0,54	0,33	0,54	0,33

Додаток Д

Таблиця Д.1

Емпіричні дані за методикою «Соціальний атом»

Шифр	Родина	Друзі	Школа
1 КЛАС			
<i>1.1</i>	PHC	4 ДК	Педагоги
<i>1.2</i>	PHC	3ДК	Педагоги
<i>1.3</i>	PHC	6ДК	Педагоги
<i>1.4</i>	PHC	1 ДК, 2 ДПК	Педагоги
<i>1.5</i>	PHC	6 ДПК	8 ДК
<i>1.6</i>	PHC	3 ДК	Педагоги
<i>1.7</i>	PHC	1 ДК, 2 ДПК	Педагоги
<i>1.8</i>	HC	2 ДК, 4 ДПК	Педагоги
<i>1.9</i>	PHC	2 ДК, 4 ДПК	Педагоги
<i>1.10</i>	PHC	5 ДПК	Педагоги
<i>1.11</i>	PHC	4 ДПК	Педагоги
<i>1.12</i>	HC	4 ДК, 2 ДПК	Педагоги
<i>1.13</i>	HC	3 ДК, 3 ДПК	Педагоги
2 КЛАС			
<i>2.1</i>	HC	1 ДК, 2 ДПК	Педагоги, 2 ДК
<i>2.2</i>	PHC	2 ДК, 4 ДПК	Педагоги
<i>2.3</i>	PHC	1 ДК, 6 ДПК	Педагоги
<i>2.4</i>	HC	2 ДПК	Педагоги, 4 ДК
<i>2.5</i>	PHC	3 ДК, 4 ДПК	Педагоги
<i>2.6</i>	HC	2 ДПК	Педагоги
<i>2.7</i>	PHC	2 ДПК	3 ДК
<i>2.8</i>	HC	5 ДК	Педагоги
<i>2.9</i>	PHC	2 ДК, 2 ДПК	Педагоги
<i>2.10</i>	PHC	1 ДК, 2 ДПК	Педагоги
<i>2.11</i>	PHC	2 ДК, 2 ДПК	Педагоги, 2 ДК
<i>2.12</i>	HC	2 ДПК	4 ДК
<i>2.13</i>	HC	1 ДК, 2 ДПК	Педагоги
<i>2.14</i>	HC	4 ДК, 2 ДПК	Педагоги

Продовження таблиці Д.1

Шифр	Родина	Друзі	Школа
3 КЛАС			
3.1	НС	1 ДПК	2 ДК
3.2	НС	3 ДПК	Педагоги, 1 ДК
3.3	НС	1 ДК, 2 ДПК	Педагоги
3.4	РНС	4 ДПК	Педагоги, 3 ДК
3.5	РНС	2 ДПК	Педагоги, 4 ДК
3.6	РНС	1 ДК, 5 ДПК	Педагоги
3.7	РНС	1 ДК, 1 ДПК	4 ДК
3.8	НС	2 ДК	6 ДК
3.9	РНС	1 ДК, 1 ДПК	2 ДК
3.10	НС	6 ДПК	3 ДК
3.11	НС	4 ДПК	1 ДК
3.12	НС	2 ДПК	4 ДК
3.13	НС	2 ДК, 5 ДПК	Педагоги
3.14	НС	2 ДПК	4 ДК

Примітка: НС – нуклеарна сім'я, РНС – розширена нуклеарна сім'я, ДК – друзі-однокласники, ДПК – друзі-однолітки поза класу

Додаток Е
Продовження розв'язкової програми «Сценарії взаємодії»
Заняття № 1

Тема: вступне заняття. Визначення правил роботи у групі. Ми – єдиний колектив.

Мета: створення сприятливої атмосфери для роботи; налагодження позитивних взаємовідносин у дитячій групі; погодження правил групової роботи.

Обладнання: ватман, двосторонній скоч, шаблони кольорових олівців.

Хід заняття

1. Традиційне привітання.

Мета: емоційне долучення до роботи у групі.

Час проведення: 5 хвилин.

Зміст: діти сидять у колі, вітаються один з одним, дивляться в очі, називають ім'я, посміхаються навзаєм та промовляють дружно вслід за психологом такі слова:

Варто всім нам привітатись:

- Добрий день!

Разом весело сказати:

- Добрий день!

Вліво-вправо повернутись,

Всім довкола усміхнутись:

- Добрий день!

Щиро всіх ми привітаємо:

- Добрий день!

Та здоров'я побажаємо:

- Добрий день!

2. «Правові олівчики»

Мета: створення загальних правил, яких мають притримуватися всі учасники програми, задля уникнення конфліктів та непорозумінь.

Час проведення: 10 хвилин.

Зміст: на листі ватмана розміщені шаблони кольорових олівців, а на столі лежать папірці (на зворотному боці прикріплений двосторонній скоч) із зазначенням правил роботи у групі. Психолог пропонує дітям ознайомитися із правилами і обрати ті, що вони вважають за потрібне. Після чого діти прикріплюють по черзі папірці із правилами у на ватман з олівчиками. Потім гуртом повторюють правила для їх закріплення.

Правила роботи в групі:

- 1) Звертатися один до одного по імені.
- 2) Брати участь у виконанні вправ та завдань.
- 3) Один говорить інші слухають.
- 4) Бути чесним та правдивим.
- 5) Не оцінювати один до одного.
- 6) Спілкуватись за принципом «тут і тепер».
- 7) Працюють всі.

3. Гра «Життя в лісі»

Прийняті знаки спілкування: запитання, «як справи», - ляскіт по долоні; відповідь: «добре» - голова нахилена до плеча товариша; вияв позитивних почуттів – поглажування голови. Ситуації придумує психолог: працюємо, відпочиваємо, гуляємо у парку тощо.

4. Гра «Дізнайся рукою»

Одна дитина за бажанням вивчає руки п'ятьох інших дітей, потім їй зав'язують очі й вона вгадує руки товаришів.

5. Вправа «Усі в коло»

Мета: створення в учнів необхідного настрою; розвиток здібностей бачити й відчувати людей, що перебувають поряд.

Члени групи сидять у колі. Психолог запрошує в коло одного з учасників на основі чогось спільного, наприклад спільного імені, однакового кольору волосся, однакового захоплення. Наприклад, «Богданчик, вийди, будь ласка, до мене, тому що у нас однаковий колір очей». Богданчик виходить у коло і запрошує вийти кого - небудь з учасників за таким же критерієм. Гра триває до тих пір, поки всі члени групи не опиняться в колі.

Психолог підбиває підсумок виконання вправи: незважаючи на те, що ми всі дуже різні, у нас є і спільне.

6. Рефлексія

Психолог говорить:

«Заняття наше добігло кінця,

Хай посмішка щира не сходить з лиця!

А тепер, мої маленькі,

Вам сказати хочу я:

Працювали ви старанно,

Завдання виконували гарно,

Усі старались, молодці,

Погладьте одне одного по голівці.»

(Діти гладять одне одного по голівці.)

А тепер ви скажіть, що бажаєте з приводу нашого заняття.

Діти розповідають про свої враження.

Заняття № 2

Тема: розвиток здібностей дитини до взаємодії з іншими людьми.

Мета: розкриття здібностей дитини відчувати і розуміти оточуючих людей, поповнення досвіду спілкування дитини новими елементами.

Обладнання: парні паперові картинки.

Хід заняття

1. Традиційне привітання

Мета: емоційне долучення до роботи у групі.

Час проведення: 5 хвилин.

Зміст: діти сидять у колі, вітаються один з одним, дивляться в очі, називають ім'я, посміхаються навзаєм та промовляють дружно вслід за психологом такі слова:

Варто всім нам привітатись:

- Добрий день!

Разом весело сказати:

- Добрий день!

Вліво-вправо повернутись,

Всім довкола усміхнутись:

- Добрий день!

Щиро всіх ми привітаємо:

- Добрий день!

Та здоров'я побажаємо:

- Добрий день!

2. Гра «Чарівний стільчик»

Діти по черзі виходять до дошки і сідають на «чарівний» стільчик. Його чарівність у тому, що, сидячи на ньому, дитина позбувається негативних рис, а залишається лише все хороше, що є в дитині. З цією умовою знайомляться діти і називають позитивні риси кожного, хто сідає на стілець. Психолог допомагає знайти позитив у «важких» дітей, якими, як правило, нехтують у спілкуванні.

3. Вправа «Усі в коло»

Мета: створення в учнів необхідного настрою; розвиток здібностей бачити й відчувати людей, що перебувають поряд.

Члени групи сидять у колі. Психолог запрошує в коло одного з учасників на основі чогось спільного, наприклад спільного імені, однакового кольору волосся, однакового захоплення. Наприклад, «Альонка, вийди, будь ласка, до мене, тому що у нас однаковий колір очей». Альонка виходить у коло і запрошує вийти кого - небудь з учасників за таким же критерієм. Гра триває до тих пір, поки всі члени групи не опиняться в колі.

Педагог підбиває підсумок виконання вправи: незважаючи на те, що ми всі дуже різні, у нас є і спільне.

4. Гра «Зберіться разом»

Дітям роздаються парні картинки, на яких зображено тварин. Потрібно без слів знайти свою пару.

5. Рефлексія

Сонячні промінчики

Дітки стають у коло, беруться за ручки і простягають їх у центр кола. Потім протягом хвилини стоять тихенько із заплющеними очима та уявляють, що вони сонячні промінчики. І діляться своїм теплом із оточуючими.

Заняття № 3

Тема: розвиток уміння адекватного реагування у конфліктних ситуаціях.

Мета: збагачення досвіду здобувачів освіти конструктивними формами поведінки у конфліктних ситуаціях .

Обладнання: капелюх.

Хід заняття

1.Традиційне привітання

Мета: емоційне долучення до роботи у групі.

Час проведення: 5 хвилин.

Зміст: діти сидять у колі, вітаються один з одним, дивляться в очі, називають ім'я, посміхаються навзаєм та промовляють дружно вслід за психологом такі слова:

Варто всім нам привітатись:

- Добрий день!

Разом весело сказати:

- Добрий день!

Вліво-вправо повернутись,

Всім довкола усміхнутись:

- Добрий день!

Щиро всіх ми привітаємо:

- Добрий день!

Та здоров'я побажаємо:

- Добрий день!

2. Вправа «Два козлики»

Діти стоять по обидві сторони уявного вузького місточка через широку бурхливу річку. Не чують один одного, але комусь треба уступити дорогу. Завдання - домовитися без слів і перейти по містку.

3. Рольова гра «Капелюх»

Розподілившись на пари, діти по черзі розігрують добре відому ситуацію: одна людина відпочиває на лавці, поклавши капелюха. Поряд сідає інша людина, прямо на капелюх. У цьому випадку діти демонструють свою реакцію на фрустраційну ситуацію.

Після програвання ситуації обговорюють реакції як «потерпілого», так і «винуватця». Після обговорення ситуації тренер пропонує ще раз пограти у гру. При цьому до роботи залучають саме тих дітей, які продемонстрували неадекватні агресивні реакції.

Відпрацьовують бажані моделі поведінки в конфлікті, що сприяє формуванню і розвитку в учнів навичок самоконтролю та саморегуляції поведінки.

4. Вправа «А як би вчинив ти»

Мета: розвиток вміння аналізувати поведінку і вчинки інших людей; виховання емпатії.

Педагог пропонує дітям закінчити кілька ситуацій.

Ситуація 1

Наталка і Олена прибирали в кабінеті. Наталка швидко протерла парти у своєму ряду, підмела підлогу й витерла з дошки. Учитель сказав їй: «Наталко, та виконала свою частину роботи. Якщо хочеш, йди додому або допоможи Олені закінчити прибирання». Наталка відповіла... Що саме відповіла Наталка? Чому?

Ситуація 2

Оля вийшла гуляти у двір з новеньким самокатом. Усім дітям хотілося на ньому прокататися. Але раптом Макар відібрав у дівчинки самокат і помчав на ньому по двору. Тоді Оля...(Що зробила дівчинка?)

Ситуація 3

Аня і Влада бігали наввипередки у шкільному дворі. Аж ось Влада перечепилася і упала. Тоді Аня...(Як вчинила Аня?)

Ситуація 4

Уля і Владик робили новорічну поробку. До них підійшла вчителька і зауважила: «Розумничка, Уля! Чудова робота!» Владик теж звернув увагу на поробку і сказав... (Що сказав хлопчик?)

Ситуація 5

Вова гуляв біля будинку. Раптом він побачив маленьке цуценя, яке тремтіло від холоду. Тоді Вова... Що зробив Вова? Чому?

Даша гуляла біля під'їзду. У густому кущі шипшини вона почула тихе скавуління і побачила малесеньке щеня. Воно було налякане і мокре від дощу. І Даринка... (Що зробила дівчинка?)

Схема аналізу відповідей учасників:

- 1) Ставлення до однолітків (байдуже, рівне, негативне)? Чи надає будь-кому перевагу і з якої причини?
- 2) Чи допомагає оточуючим і з якої підстави (за власним бажанням, на прохання однолітка, дорослого) як він це робить (охоче, неохоче і т. д.)?
- 3) Чи притаманне почуття обов'язку? Яке має вираження?
- 4) Чи реагує на емоційний стан оточуючих? Яка реакція в залежності від ситуації?
- 5) Яка реакція на успіх та невдачі оточуючих?

5. Рефлексія

Вправа «Імпульс»

Учасники, сидячи в колі, беруться за руки і психолог посилає імпульс

Заняття № 4

Тема: розвиток уміння досягати мети за допомогою прийнятних способів взаємодії.

Мета: усвідомлення дітьми значення власної поведінки у процесі взаємодії з оточуючими, відігрівання різних рольових позицій задля покращення порозуміння в колективі.

Час проведення: 35 хвилин.

Обладнання: спортивний обруч, книжка з казками, музичні треки.

1. Традиційне привітання

Мета: емоційне долучення до роботи у групі.

Час проведення: 5 хвилин.

Зміст: діти сидять у колі, вітаються один з одним, дивляться в очі, називають ім'я, посміхаються навзаєм та промовляють дружно вслід за психологом такі слова:

Варто всім нам привітатись:

- Добрий день!

Разом весело сказати:

- Добрий день!

Вліво-вправо повернутись,

Всім довкола усміхнутись:

- Добрий день!

Щиро всіх ми привітаємо:

- Добрий день!

Та здоров'я побажаємо:

- Добрий день!

2. Гра «Чарівний обруч»

Хто стає у чарівний обруч, той перетворюється на персонажа із мультфільму (принцеса, фея, гномик, зла чаклунка, рицар тощо). Під відповідний музичний супровід діти по черзі виконують ролі.

3. Гра «Казка навпаки»

Відома казка розігрується у двох частинах. Перша частина – за звичним змістом, друга – риси характеру героїв змінюються на протилежні. Кожна дитина грає одного і того самого персонажа в першому і другому випадку.

Обговорення:

- Кого грати легше: доброго чи злого?
- Чи важко переключатися з одного характеру на інший?
- Чи бувають у житті такі випадки?

4. Гра «Голка й нитка»

Один із учасників виконує роль «голки», а інші – «ниточки». Психолог указує маршрут руху. Завдання нитки слідувати за голкою.

5. Рефлексія

Музична хвилинка «Танець п'яти рухів»

- 1) «Хлюпотіння води» - плавна музика;
- 2) «Перехід через хащі» - імпульсивна музика;
- 3) «Зламана лялька» - неструктурована музика;
- 4) «Поле метеликів» - лірична, плавна музика;
- 5) «Спокійне море» - спокійна, тиха музика або звуки, що імітують тихий плескіт хвиль.

Рухи дітей довільні, щоб вони могли розслабитися після заняття, а потім невимушена бесіда про враження та відчуття від заняття.

Заняття № 5

Тема: розвиток відчуття колективу.

Мета: вправління дітей у майстерності взаємодії у їхньому «класному світі».

Час проведення: 35 хвилин.

Обладнання: ватман, паперові смайлики.

Хід заняття

1. Традиційне привітання

Мета: емоційне долучення до роботи у групі.

Час проведення: 5 хвилин.

Зміст: діти сидять у колі, вітаються один з одним, дивляться в очі, називають ім'я, посміхаються навзаєм та промовляють дружно вслід за психологом такі слова:

Варто всім нам привітатись:

- Добрий день!

Разом весело сказати:

- Добрий день!

Вліво-вправо повернутись,

Всім довкола усміхнутись:

- Добрий день!

Щиро всіх ми привітаємо:

- Добрий день!

Та здоров'я побажаємо:

- Добрий день!

2. Гра «Зіпсований телефон»

Діти заплющують очі. Останній «будить» сусіда і за допомогою міміки передає йому інформацію, котру отримав від ведучого (психолога).

3. Вправа «Ситуації»

Розбір і програвання емоційно значущих ситуацій (за Е. Берном). Товариш повертає іграшку, яку брав погратися, зламану; твоє місце зайняв хтось інший. Звертати увагу дітей на конструктивну поведінку. Вправлятися у впевненій спокійній реакції на неприємні події. Можна брати «свіжі» ситуації із життя класу і програвати їх у звичній для дітей та конструктивній поведінці.

4. Вправа "Примірювання ролей "

Мета: навчитися обирати найбільш прийнятні форми поведінки у конфліктних ситуаціях.

Кожен із учасників за бажанням виконує дві ролі: людини, котра впевнена в собі і навпаки. Варіанти ситуацій:

- 1) Ваш друг продовжує розмову, а вам потрібно іти. Ви говорите...
- 2) Продавець у магазині розмовляє по телефону і ви не можете здійснити покупку. Ваші дії.

- 3) Ви віддали взуття в майстерню і вам його зіпсували.
- 4) Ви отримали низьку оцінку і бажаєте її виправити. Як ви звернетесь до вчителя?
- 5) Ваш однокласник забруднив вашу парту. Ви підходите і кажете йому...
- 6) Ваш товариш поставив вас у незручне становище перед незнайомими людьми. На, що ви відрегуєте...
- 7) Ви переглядаєте мультим у кінотеатрі, сусіди позаду гучно поводяться. Що ви на це скажете?

5. Гра «Казка по колу»

Учасники групи гуртом розповідають казку. За умови, що перший починає розповідь, потім наступний продовжує. Але кожен учасник розповідає лише одне речення.

6. Рефлексія

Психолог пропонує дітям обрати із заздалегідь підготованих смайликів той, що відповідає їхньому настрою після проведеного заняття і за прикріпити на плакат «Палітра мого настрою». А потім поділитися своїми враженнями від заняття.

Заняття № 6

Тема: закріплення позитивних навичок взаємодії з однолітками.

Мета: формування уміння розуміти і відтворювати різні ролі, активно взаємодіяти із оточуючими.

Час проведення: 35 хвилин.

Обладнання: повітряні кульки.

Хід заняття

1. Традиційне привітання

Мета: емоційне долучення до роботи у групі.

Час проведення: 5 хвилин.

Зміст: діти сидять у колі, вітаються один з одним, дивляться в очі, називають ім'я, посміхаються навзаєм та промовляють дружно вслід за психологом такі слова:

Варто всім нам привітатись:

- Добрий день!

Разом весело сказати:

- Добрий день!

Вліво-вправо повернутись,

Всім довкола усміхнутись:

- Добрий день!

Щиро всіх ми привітаємо:

- Добрий день!

Та здоров'я побажаємо:

- Добрий день!

2. Рольова гра «Вітання другу»

Діти розміщуються у колі. Їхнє завдання привітатися з кожним учасником гри, акцентуючи увагу на індивідуальності особи та відмічаючи притаманні йому риси характеру. Необхідно звернути особливу увагу на слова, які обирає кожен учасник при привітанні, які жести використовує та на емоційне вираження. Психолог із учасниками колективно розглядає, які були допущені помилки та демонструє прийнятні засоби контакту та вітання. Потім дві три пари учнів програють моделі бажаного привітання.

Вправа «Ситуації»

Розбір і програвання ситуації: один стілець, а бажаючих сісти на нього - двоє. Варіанти – домовитися й сидіти по черзі, посидіти на колінах один у одного, поступитися на весь час, принести інший стілець, сісти удвох на один стілець.

Обговорення:

- Чи легко було поступитися товаришеві?
- Як т почувався в цей час?

3. Гра «Кульки»

Діти об'єднуються в 2, 3, 4... команди і встають у коло , тримаючись за ручки. Кожна команда отримує по 2, 3... кульки. Треба утримати кульки в повітрі так, щоб не розірвалося «кільце дружби» та кульки не торкнулися підлоги. Кульки повинні весь час літати, утримувати кульки заборонено, а ті, що торкнулися землі, піднімати не можна.

Обговорення:

- Чи важке було завдання?
- Чи легко ви справлялись?
- А хто допомагав?
- Як треба поводитися, щоб перемогти в такій ситуації?

5. Рефлексія

Гра-прощання «Я прощаюся так...»

Мета: створити позитивне враження від заняття, відчути підтримку і відгук своїх дій з боку інших учасників групи.

Діти по черзі виходять з класу зі словами «Я прощаюся так (показуючи якийсь рух) завдання інших повторити цей рух. Учні виходячи повертаються обличчям до дітей і чекають відповіді.

Заняття № 7

Тема: вправлення дітей у позитивній поведінці в процесі міжособистісних взаємовідносин.

Мета: збагачення рольового репертуару та практичне закріплення здобутих навичок.

Час проведення: 35 хвилин.

Обладнання: кольорові олівці, малюнок дерева, маленькі аркуші паперу помаранчевого та коричневого кольорів.

Хід заняття

1. Традиційне привітання

Мета: емоційне долучення до роботи у групі.

Час проведення: 5 хвилин.

Зміст: діти сидять у колі, вітаються один з одним, дивляться в очі, називають ім'я, посміхаються навзаєм та промовляють дружно вслід за психологом такі слова:

Варто всім нам привітатись:

- Добрий день!

Разом весело сказати:

- Добрий день!

Вліво-вправо повернутись,

Всім довкола усміхнутись:

- Добрий день!

Щиро всіх ми привітаємо:

- Добрий день!

Та здоров'я побажаємо:

- Добрий день!

2. Гра «Весела зарядка»

Діти за командою ведучого перетворюються на кошенят, що прокинулись; тигрів, що пробираються крізь хащі; жирафів, що тягнуться угору; кенгуру, що стрибають; птахів, що летять та інше.

3. Вправа «Два козлики»

Діти зображують двох козликів, які не могли розминутися на вузькій дощечці. Пошуки конструктивного вирішення ситуації. Програвання її за ролями.

Програвання ситуацій із життя класу. Твоя реакція і дії. Програвання впевненої поведінки.

4. Вправа «Ситуації»

Програвання рольових ситуацій без слів: утіш дівчинку; підійми настрій мамі; поділи кольорові олівці на двох тощо.

5. Рефлексія

Вправа «Дерево підсумків»

Мета: підсумувати проведену роботу, закріпити уміння отримані в процесі проведення занять, поділитися приємними спогадами від занять у групі.

Діти мають можливість взяти паперові листочки помаранчевого або коричневого кольору і записати свої враження. На помаранчевих листочках позитивні враження, а на коричневих те, що змусило відчутти певний дискомфорт або власні побажання. Опісля учасники мають можливість прикріпити свої листочки на символічне деревце.